

Buhûrîzâde Mustafa İtrî İle İlgili Tarihî Kaynaklarda, Mûsikî Literatüründe, Bazı Akademik Çalışmalarda Yer Alan Muhtelif Bilgilerin İncelenmesi, Derlenmesi Ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma*

A Study on the Analysis, Compilation and Evaluation of Various Information in Historical Sources, Musical Literature and Some Academic Studies Related to Buhûrîzâde Mustafa İtrî

ÖZET

XVII. yüzyılın ikinci çeyreği ile XVIII. yüzyılın ilk çeyreği başlarını kapsayan yıllarda yaşayan ve Türk müzikî tarihinin çok önemli müzikîşinâslarından birisi olan Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Mûsikî literatüründe yer alan mevcut bilgilerin ise oldukça sınırlı, dağınık ve muhtelif şekillerde yer aldığı görülmektedir. Öyle ki çeşitli bilimsel/akademik çalışmalarda yer verilen birçok bilginin ise kadim kaynaklarda yer almamasına rağmen kişisel yorumlamalar ve tahmini yaklaşımlar sonucunda elde edilerek araştırmacıların istifadesine sunulduğu da muhakkaktır. Nitekim bu durum, İtrî'nin doğum/ölüm tarihleri, ailesi, eğitimi, iştigal olduğu vazifeleri, mûsikî başta olmak üzere çeşitli sanatsal/ilmî alanlardaki eserleri, çalışmaları ve hayatı hakkında daha birçok konunun güvenilirliğine gölge düşürmekle birlikte, oldukça fazla bilgi kirliliğine de sebebiyet vermektedir. Buhûrîzâde Mustafa İtrî günümüzde her ne kadar mûsikî sahasında yapmış olduğu çalışmalarla ön planda olsa da onun aynı zamanda yaşadığı dönemin diğer önemli sanat alanlarında eserler meydana getirebilen bir sanatkâr olarak değerlendirilmesi ve bu manada en doğru tespitlere ulaşılması, hiç şüphesiz kadim kültürümüz adına büyük katkılar sağlayacaktır. Bu çalışmada, yalnızca bir müzikîşinâs/bestekâr değil, aynı zamanda edebiyat, şiir ve hat sanatlarında da mâhir bir sanatkâr olan İtrî hakkındaki tüm muhtelif bilgiler, başta kadim kaynaklar olmak üzere, mûsikî literatürü ve çeşitli akademik çalışmalar incelenerek derlenmiştir. Ayrıca elde edilen tüm bu muhtelif bilgiler tek bir çalışma altında bir araya getirilerek bu konuyla alakalı yapmış olduğumuz bilimsel tespitler ve değerlendirmeler araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mûsikî, Türk Mûsikîsi, Türk Mûsikîsi Tarihi, XVII. Yüzyılda Türk Mûsikîsi, Buhûrîzâde Mustafa İtrî

ABSTRACT

XVII. with the second quarter of the century XVIII. There is not much information about the life of Buhûrîzâde Mustafa İtrî, who lived in the early years of the first quarter of the 20th century and is one of the most important musicians in the history of Turkish music. It is seen that the existing information in the music literature is quite limited, scattered and in various forms. So much so that although many of the information included in various scientific/academic studies are not included in ancient sources, it is certain that they were obtained as a result of personal interpretations and estimated approaches and presented to the use of researchers. As a matter of fact, this situation not only overshadows the reliability of many issues about İtrî's birth/death dates, family, education, duties, works in various artistic/scientific fields, especially music, his work and life, but also causes a lot of information pollution. Although Buhûrîzâde Mustafa İtrî is at the forefront with the works he has done in the field of music today, his evaluation as an artist who can create works in other important art fields of his time and reaching the most accurate determinations in this sense will undoubtedly make great contributions to our ancient culture. In this study, all miscellaneous information about İtrî, a composer, poet and calligrapher, was compiled under a single study and scientific findings and evaluations on this subject were presented to the researchers.

Keywords: Music, Turkish Music, History of Turkish Music, XVII. Turkish Music in the 19th Century, Buhurizade Mustafa Itri

GİRİŞ

Binlerce yıllık tarihsel bir süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyası çok zengin bir kültür birikimiyle yoğrulmuş ve bu bakımdan pek tabii dünyanın en değerli kültür miraslarının beşiği hâline gelmiştir. Bu kültürel miras birikimi içerisinde Osmanlı coğrafyasının çok uluslu kültürü içerisinde şekillenmeye başlayan Türk Mûsikîsi'nin öncü bestekârları ve onlara ait eserler ise daima önemli bir yer tutmuştur.

Fatih Tüysüz¹

How to Cite This Article

Tüysüz, F. (2023). "Buhûrîzâde Mustafa İtrî İle İlgili Tarihî Kaynaklarda, Mûsikî Literatüründe, Bazı Akademik Çalışmalarda Yer Alan Muhtelif Bilgilerin İncelenmesi, Derlenmesi Ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:8, Issue:47; pp:2414-2434 DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.68743>

Arrival: 05 February 2023

Published: 28 March 2023

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

* Bu çalışma, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında yapılmış "Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin Mecmûa-ı Eş'âr İsimli Güfte Mecmuası (İnceleme-Metin)" adlı Doktora Tezi çalışmasından türetilmiştir.

¹ Dr.Öğr. Üyesi., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Türk Müziği Bölümü, Sivas, Türkiye

Bestekârlık bakımından Türk mûsikîşinâsları halkasının başı olarak kabul gören Abdülkâdir Merâgî'yle (ö. 1435) birlikte (Kolukırcık, 2010) bestekârlık geleneği XV. yüzyılda ivme kazanmaya başlamış ve bu yüzyıldan sonra Merâgî'den etkilenen birçok bestekâr bu geleneği sürdürmeye devam etmiştir. XV. yüzyıldan sonra bestelenen eserlerin, önceki yüzyıllarda meydana getirilen eserlerden nazârî manada bir farklılık arz etmemesi, (Tıraşçı, 2015) mûsikî ilminin gelişimini olumsuz manada etkileyecek bir durgunluk dönemini de beraberinde getirmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasının karmaşık yapıları kültürünün büyük etkisiyle tekrar hızla gelişim göstermeye devam eden Türk Mûsikîsi, bu yüzyılda saltanat sürmüş bazı padişahların da desteğiyle tüm Osmanlı sınırları içinde İstanbul merkezli bir kent mûsikîsi olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. (Tüysüz, 2021) Bu dönemlerde eserleriyle adından söz ettiren birçok önemli mûsikîşinâs ve bestekâr ise günümüz mûsikî repertuarının belirginleşmesinde mühim bir rol oynamıştır.

Osmanlı coğrafyasının çok zengin kültür-sanat birikimiyle yoğrularak özellikle XVII. yüzyılda “elit” bir nitelik kazanmaya başlayan İstanbul mûsikî çevrelerinde yetişen ve yalnız yaşadığı döneme değil, günümüze de eserleriyle damga vuran bestekârlardan biri de Buhûrîzâde Mustafa İtrî'dir. İtrî'nin Türk Mûsikîsi sahasının en kudretli ve velûd bestekârları arasında oldukça önemli bir yere sahip olduğu muhakkaktır. Bu yönüyle İtrî, Türk Mûsikîsi kültürüne miras olarak bıraktığı eserleri sayesinde, mûsikî çevrelerinin neredeyse erişilmesi güç övgülerine daima mazhar olmuştur. Öte yandan onun yüzyıllar boyunca kendisinden sonra gelen büyük bestekârların hemen hepsini etkilediği kabul edilegelmiştir. Öyle ki kendisi, uzun bir tarihî süreç içerisinde ve özellikle kadim Osmanlı kültürü bünyesinde tekâmülünü tamamlayan Türk Mûsikîsi'ne has eserlerin, “klasik” olarak nitelendirilmesinde rol oynayan öncü şahsiyetlerden birisi olma mesabesine erişmiştir. Bestelediği eserleriyle Türk Mûsikîsi kültürü içerisinde bir zirve noktasını ifade eden İtrî yalnız mûsikî sahasında değil, edebiyat ve hat sanatı sahasında da adından bahsettiren bir sanatkâr olarak adeta ekol hâline gelmiş olmasına rağmen ne yazık ki kendisi hakkında tarih ve mûsikî kaynaklarında yeterli bilgiler yer almamaktadır.

Günümüz mûsikî literatürü incelendiğinde İtrî hakkındaki bilgilerin, yaşadığı dönemin mûsikî tarihinden / çevrelerinden, onun geriye bıraktığı eserlerinden ve kendisiyle alakalı çok az sayıda kayda dahi muhtelif şekillerde yer verildiği birkaç tarihî kaynaktan yola çıkılarak elde edildiğini görüyoruz. Hatta bu bağlamda, herhangi bir belgeye dayandırılmaksızın daha ziyade kişisel kanaatler çerçevesinde meydana getirilen birçok tahminî yaklaşımın, “kesin bilgi” şeklinde ileri sürüldüğü bazı akademik çalışmaların da bu konuda birçok çelişkiye neden olduğuna rastlıyoruz. Bu çalışmada tarihi kaynaklardan elde edilen İtrî hakkındaki kesin bilgiler ile mûsikî literatüründe ve akademik çalışmalarda yer alan tüm bu muhtelif bilgileri tek bir çalışma altında derleyerek araştırmacıların istifadesine sunmaya çalıştık.

MÛSİKÎ LİTERATÜRÜNDE YER ALAN İTRÎ HAKKINDAKİ MUHTELİF BİLGİLER

Doğum ve Ölüm Tarihleri

İtrî'nin İstanbul'da Yaylak denilen bir mahalde doğan ve yine İstanbul'da vefat ettiği bilinmektedir. Mehmed Es'ad Efendi'nin telif ettiği *Atrâbü'l-Âsâr fî Tezkireti 'Urefâi'l-Edvâr Atrâbü'l-Âsâr* isimli eserde, İtrî'nin ismine ayrılan kısımda bulunan “*İsmi Mustafâ ve mahlâsı İtrî, mevlid ü mevzûnı Dârü'l-Hilâfetü'l-'Aliyye Konstantiniyyetü'l-Mahmiyye'de Yalak-nâm mahâldir.*” Şeklinde bir ifade bulunmaktadır. (Mehmed Es'ad Efendi, t.y.) Fakat İtrî'nin günümüzde henüz doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin olarak bir kanıya varmamızı sağlayacak bilgiler bulunmamaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmalarda ise tarihî belge niteliğine sahip bazı kaynaklardan yola çıkılarak elde edilen yaklaşık tarihlerin tespit edildiği görülmektedir.

İtrî'nin doğum tarihine dair yapılan muhtelif tespitler içerisinde rastladığımız en erken tarih 1630'dur. Suphi Ezgi tarafından öne sürülen bu tarihle ilgili kaynaklarda herhangi bir bulguya rastlanılmamakla birlikte, nitekim kendisi de İtrî'nin doğum tarihinin meçhul olduğunu ifade ederek bu tarihi takriben verdiğini belirtmektedir. (Ezgi, 1933) Sadeddin Nüzhet Ergun bu tarihi biraz daha esneterek İtrî'nin 1630-1640 seneleri arasında doğmuş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu kaydetmektedir. Bu tespitini, İtrî'nin yaşayışına, bestelediği güftelere ve ölümüne tarih düşürdüğü kimselere dayandırmaktadır. (Ergun, 1942) Rauf Yekta Bey ise mezkûr doğum tarihiyle ilgili olarak “1640'a doğru” şeklinde bir yaklaşımda bulunurken (Rauf Yekta, 1934), tüm bu yaklaşımlardan yola çıkan Yılmaz Öztuna, İtrî'nin muhtemel doğum tarihinin 1640 olduğunu ifade etmektedir. (Öztuna, 1987)

İtrî'nin ölüm tarihiyle ilgili bilgilerin de farklılık arz ettiği görülmektedir. Konuyla ilgili yukarıda zikrettiğimiz İtrî'nin doğum tarihine dair yapılan tespitlerin 1630-1640 yıllarını kapsayacak kadar geniş bir zaman dilimi içinde ele alındığı göz önünde bulundurulduğunda, tarihî belge niteliği taşıyan bazı kaynaklardan yola çıkılarak tespit edilen ölüm tarihlerinin, doğum tarihlerine nispetle daha çok tutarlılık gösterdiği açıktır. Bu kaynaklarda yer alan İtrî'ye dair muhtelif ölüm tarihlerini, en erken tarihten en geç tarihe göre, Mustafa Safâyî Efendi'nin (ö. 1726) *Tezkire-i Safâyî*'sinde hicrî 1122 (m. 1710) (Mustafa Safâyî Efendi, t.y.), İsmail Belîğ'in (ö.1729) *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübde-i'l-Eş'âr*'ında hicrî 1123 (m. 1711) (İsmail Belîğ 1999), Şeyhî Mehmed Efendi'nin (ö. 1731) *Vekâyü'l-Fuzalâ*'sında hicrî 1123 (m. 1711) (Şeyhî Mehmed Efendi, 1989), Sâlim Efendi'nin (ö. 1743) *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sında hicrî 1123 (m.1711) hududunda (Sâlim Efendi, 2005), Mehmed Es'ad Efendi'nin (ö. 1753) *Atrâbü'l-Âsâr*'ında hicrî 1124 (m.1712) hududunda (Mehmed Es'ad Efendi, t.y.) Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin

Efendi'nin (ö. 1788) *Tuhfe-i Hattâtîn*'inde hicrî 1124 (m. 1712) (Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, 1928) şeklinde bu kronolojik sıralama ile verebiliriz. Bu bağlamda Rüştü Şardağ ise *Atrâbü'l-Âsâr*'da İtrî'nin vefat tarihi için işaret edilen “Buhûrîzâde'yi bûyâ-yı bezmi Adn ede Allâh” mısrasının ebced hesabına göre bazı durumlarda 1711, bazı durumlarda ise 1712 tarihini verdiğinden söz etmektedir. (Şardağ, 1989) Nitekim, Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi de İtrî'nin ölüm tarihinin hicri 1124 (m. 1712) olduğunu *Atrâbü'l-Âsâr*'da dercedilmiş mezkûr mısraya dikkatleri çekerek *Tuhfe-i Hattâtîn*'de, “...Rihletine bu mısra'ı Tezkire-i Es'adiyye'de târîh yazmışlardır: (*Buhûrî-zâde bûyâ-yı bezmi 'Adn ede Allâh 1124*).” şeklinde belirtmektedir. (Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, 1928) Yukarıda zikredilen tüm bu kaynaklarda yer alan muhtelif bilgilerin dışında Ekrem Karadeniz de İtrî'nin ölüm tarihiyle alakalı bir yaklaşımda bulunmakta ve bu konuda bir hata yapıldığından bahsetmektedir. Bu minvalde Karadeniz, onun vefatıyla alakalı düşürülen tarih kıtasındaki bir mısra'ın, hicrî 1143 (m. 1730-31) tarihini vermesi gerektiğini fakat bir kelimenin yazım hatası sebebiyle bu yanlışlığın daha ilk kaynaklardan itibaren süregeldiğini ifade etse de (Karadeniz, 1978) bu tespitin doğru olması pek mümkün görünmemektedir. Zira, Karadeniz'in vermiş olduğu vefat tarihi şayet doğru olsaydı, XVII. ve XVIII. asırlara ait “ilk ve tek mûsikîşînâslar tezkiresi” vasfına sahip olan ve yapılan ilmî tetkikler neticesinde en erken 1728, en geç 1730 yılında tamamlanmış olduğu tespit edilen (Behar, 2017);(Tüysüz, 2021) *Atrâbü'l-Âsâr*'da, böyle bir bilginin yer alması kanaatimizce kaçınılmaz olurdu.

Yukarıda bu bahisle ilgili zikredilen tüm çalışmalar ve tarihî kaynaklarda yer alan muhtelif tespitler dikkate alındığında İtrî'ye ait en erken doğum tarihinin 1630, günümüze en yakın ölüm tarihinin ise 1712 olduğu görülmektedir.

Ailesi

Tarihî belge niteliği taşıyan günümüze ulaşmış kaynakların hiçbirinde İtrî'nin ailesine dair bilgilere rastlanılmamaktadır. İtrî ile ilgili yapılmış çalışmalarda yer alan mevcut bilgiler ise birer tahminî yaklaşım olmaktan öte geçememektedir. Yaşadığı dönem, yetiştiği çevre ve mûsikî sahasındaki faaliyetleri düşünülerek öne sürülen bu bilgiler arasında İtrî'nin, ailesindeki ilk mûsikîşînâs şahsiyet olmasının zayıf bir ihtimal olduğu, bu sebeple mûsikîşînâs bir aileden gelmiş olabileceği, hatta babasının da muhtemelen Saray mûsikîşînâslığı yapmış bir şahıs olabileceği yer almaktadır. (Öztuna, 1987)

“Buhûrîzâde” unvanıyla ilgi bilgiler de elimizde mevcut değildir. Bu unvanın yalnızca İtrî için kullanılan bir mahlas olması ihtimalinin yanı sıra, ailesini temsil eden bir isim olma ihtimali de bulunmaktadır. (Özcan, 2013) Nitekim, bu mahlastan yola çıkılarak ailesinin “buhurdan, günlük ve güzel koku” tüccarlığı yapmış olabileceği ve İtrî'nin bu sebeple “Buhûrîzâde” unvanını almış olabileceği muhtemel görülmektedir. (Uslu, vd., 2012) “İtrî” mahlasını ise ailesinin güzel koku işiyle uğraşması sebebiyle değil, bazı kaynaklarda sözü edilen ve hakkında kesin bir bilgi bulunmayan bahçıvanlık/çiçekçilik iştiğali sebebiyle eserlerinde tercih ettiği yönünde ifadeler de bulunmaktadır. (Öztuna, 1987)

Çocukları/çocuğu hakkında elimizde bulunan tek bilgi ise “İtrîzâde” ismidir. Bu konuda Recep Uslu şunları ifade etmektedir: “Çocukları konusunda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, bazı güfte mecmualarında görülen İtrî besteleri yanında İtrîzâde adına kaydedilmiş bestelerden, oğlunun da bestekâr olabileceği anlaşılmaktadır.” (Uslu, 2012)

Eğitimi ve Hocaları

Eğitimine dair kesin bilgilerin de maalesef bugün elimizde bulunmadığı İtrî'nin tahsil hayatına dair bazı görüşlere, -daha önce de ifade ettiğimiz gibi ancak- yaşadığı dönemler, yetiştiği çevre ve sanatsal faaliyetlerinden yola çıkılarak ulaşıldığını çeşitli çalışmalarda görmekteyiz. Bu görüşler arasında, birçok ihtimal üzerinde durarak öne sürdüğü Yılmaz Öztuna'nın görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Bu konuda Öztuna, İtrî'nin ilk tahsilini sübyan mektebinde tamamlamasının ardından yalnızca bir süre medrese eğitimi almış olabileceğini fakat medresenin yüksek kısmından bir icazet almadığını, aksi takdirde tarihî belgelerde medrese icazetine dair bilgilerin olması gerektiğinden bahsetmektedir. (Öztuna, 1987) Üzerinde durulan bu ihtimaller arasında bir diğeri ise İtrî'nin hiç medrese tahsili almadığı, sesinin güzelliği, babasının da Saray mûsikîşînâslarından olması sebebiyle Enderûn-ı Hümâyûn'a alındığı ve orada diğer ilimleri tahsil ettiğidir. Esâsen İtrî'nin Enderûn'da tahsil görmüş olabileceği ihtimali kabul edilecek olsa da bu durum, daha ziyade ailesinin devlet ricalinde nüfuzlu olmasına ve/veya yüksek sosyal zümreden bir aile olmasına dayandırılabilir. Fakat bu durumun babasının Saray mûsikîşînâslarından olmasına dayandırılması, kanaatimizce pek makbul görülmemektedir. Zira, çalışmamızın ilk konu başlığı içerisinde de kaynak olarak gösterdiğimiz ve İtrî gibi Türk Mûsikîsi tarihine adını yazdıran bu denli meşhur bir şahsiyete dair birçok önemli bilginin yer aldığı tarihî belge niteliği taşıyan birçok eserde İtrî'nin, babasının bu vazifesiyle alakalandırılarak anılmaması pek düşündürücüdür.

Son bir ihtimal olarak İtrî'nin, ailesinin belirli bir sosyal çevreden gelmesi ya da sesinin güzelliği sebebiyle çocuk yaşta müntesibi olduğu -o dönemlerde bizim de kanaatimizce birer eğitim kurumu olma vasıflarını hâiz- “Mevlevîhâne”den ve/veya aile yakınlarından özel tahsil almış olabileceğini öne süren Yılmaz Öztuna, şu ifadelerle görüşlerini bir sonuca vardırılmaktadır:

“Bütün bu ihtimaller içinde bana göre, İtrî'nin dîvân şairi olduğunu da unutmuyarak, şu tahmin geçerlidir: Mektep'ten sonra bir müddet medreseye devam etti, sonra Enderûn'a girerek mûsikî kısmında tahsilini tamamladı. Özel hocalardan da ders gördü. Mevlevî muhibbi olarak, Mevlevî-hâne'de Mevlevî mûsikîsini ve camilerde cami mûsikîsini öğrendi. İtrî, mükemmel mûsikî ve hânendelik öğrendi. Tasavvuf, edebiyat, Arapça, Farsça ve hat tahsil etti. Bu hususlar muhakkaktır...” (Öztuna, 1987)

İtrî'nin eğitimine dair sunulan görüşlerden biri de kesin olmamasına rağmen ilk dinî öğrenimini, Yenicâmîi/Vâlidecâmîi imamı Küçük İmam Mehmed Çelebi'den (ö. 1674) almaya başladığı yönündedir. İlk mûsikî derslerini de aynı zamanda bir bestekâr olan Küçük İmam'dan almaya başladığı tahmin edilen İtrî'nin, ilerleyen yaşlarında buna ilave olarak hat, edebiyat, Arapça ve Farsça dersleri aldığı düşünülmektedir. Fakat almış olduğu tüm bu eğitimlere rağmen hakkında “müderres” veya “molla” gibi unvanlara rastlanılmaması, ailesinin tüccar olması ihtimali de düşünüldüğünde onun bir medrese eğitiminden ziyade özel bir eğitim aldığı ihtimalini güçlendirmektedir. (Uslu, 2014)

İtrî'nin tahsiline dair derlediğimiz bu farklı görüşler ve onun sahip olduğu vasıflar göz önünde bulundurulduğunda eğitim seviyesi adına buluşacağımız ortak noktalar, aileden eğitilmiş olduğu, özel de olsa medrese seviyesinde bir eğitim aldığı, mûsikînin yanında hat ve edebiyat gibi sanatlarda da mâhir olduğu, Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsçaya da vakıf olduğu ve Enderûn hocalığı/mûsikîşinâslığı yapacak kadar donanımlı bir kişi olduğu şeklinde sıralanabilir.

İtrî'nin mûsikî eğitimi aldığı ya da mûsikî yönünden feyz alarak yararlandığı muhtemel hocaları arasında öne çıkan isimlerin başında Hâfız Post (Tanburî Mehmed Efendi / ö. 1694), Küçük İmam Mehmed Çelebi (ö. 1674), Kasımpaşalı Koca Osman (ö. 1660?), Tokatlı Gülşenî Dervîş Ömer Efendi (ö.?), Tophaneli Mahmud Efendi (ö. 1669), Galatalı Vehbi Osman Efendi/Çelebi (ö. 1680?) ve Nasrullâh Efendi (ö.?) yer almaktadır. Küçük İmam ve Hâfız Post'un vefatı için tarih düşürmesi, Hâfız Post'a ait güfte mecmûasına kendi ta'lik hattı ile bazı güfte ilavelerinde bulunduğu araştırmaçıları tarafından kabul görmesi ve ayrıca devrin mûsikî otoritesi olduğu kabul edilen Koca Osman'la birlikte Saray'da bulunmaları, İtrî'nin mûsikî konusunda özellikle bu isimlerden ders aldığı fikrini pekiştirmektedir. İtrî'nin Hâfız Post'un hocası zâkirbaşı ve tekke serhânamesi Tophaneli Mahmud Efendi'den ve Galatalı hânendelerden Vehbi Osman Efendi'den mûsikî dersleri aldığı yönünde de görüşler bulunmaktadır. Buna benzer bir diğer görüş ise Yenikapı Mevlevîhânesi'nde “Vakıf Halhalî” namıyla meşhur Nasrullâh Efendi'nin İtrî'nin asıl hocası olduğu yönündedir. Fakat bestelerindeki üslup yakınlığı ve kendi güfte mecmûasında İtrî'nin eserlerine de yer vermiş olması, Hâfız Post'un İtrî'nin asıl hocası olduğu görüşünü öne çıkarmaktadır. (Tüysüz, 2021) Özellikle dinî mûsikî derslerini ise Galatalı Vehbi Osman Efendi/Çelebi ve bu kişinin hocası olan Tokatlı Gülşenî Dervîş Ömer Efendi'den aldığı yönünde iddiaların da literatürümüzde kayıtlara geçtiği görülmektedir. (Öztuna, 1987)

Mûsikî Çevresi

Osmanlı/Türk mûsikîsi tarihinin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin, bu denli öneme sahip donanımlı bir sanatkâr olarak yetişmesinde hiç şüphesiz, erken yaşlarından itibaren Osmanlı'nın cazibe merkezi konumundaki İstanbul'un en gözde mûsikî meclislerinde, devrinin en önemli mûsikîşinâslarıyla birlikte yer almasının rolü çok büyüktür. Kendisi için ileri sürülen en erken doğum tarihinin 1630 senesi olduğu kabul edilecek olduğunda, IV. Murad (1623-1640), Sultan İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed (1703-1730) olmak üzere toplam yedi padişahın saltanat dönemini idrak ettiği anlaşılmaktadır. Mûsikî sahasında en velûd olduğu dönemlerinin ise IV. Mehmed'in (1648-1687) saltanatına denk geldiği görülmektedir. Bu bağlamda, sürekli olarak mûsikî meclislerinde dönemin önemli mûsikîşinâslarıyla birlikte yer alarak IV. Mehmed'in iltifatlarına mazhar olduğu yönündeki bilgilere *Tezkire-i Safâyî* (Mustafa Safâyî Efendi, t.y.), *Vekâyü'l-Fudala* (Şeyhî Mehmed Efendi, 1989), *Tezkiretü's-Şu'arâ* (Sâlim Efendi, 2005), *Atrâbü'l-Âsâr* (Mehmed Es'ad Efendi, t.y.) gibi kadim kaynaklarda rastlanılmaktadır. Daha önce de değindiğimiz üzere kendilerinden ders aldığı yönünde güçlü kanaatler bulunan Hâfız Post (Tanburî Mehmed Efendi / ö. 1694), Küçük İmam Mehmed Çelebi (ö. 1674), Kasımpaşalı Koca Osman (ö. 1660?) gibi önemli mûsikîşinâslar başta olmak üzere, IV. Mehmed'in hâmilik yaptığı daha birçok meşhur şahsiyetle birlikte ismi zikredilmektedir. (Tüysüz, 2021) İtrî'nin Saray bünyesinde düzenlenen çeşitli meşk meclislerinde tanıştığı devlet adamı, âlim, bestekâr, sâzende, hânende ve şair şahsiyetler arasında Çömlekçizâde Receb (ö. 1692), Solakzâde Miskâlî Mehmed Çelebi (ö. ?), Taşçızâde Recep (ö. 1690), Nasuhpaşazâde Ömer (ö. 1666), Zurnazen Mustafa Paşa (ö. 1666), Osman Paşa (ö. ?), Ali Paşa (ö. ?), Edirneli İbrahim Efendi (ö. ?), Benli Hasan Ağa (ö. 1662), Vâhid Mahtûmî (ö. ?), Şeştârî Murad Ağa (ö. 1673), Âhenî Mehmed Çelebi (ö. 1700), Neyzen Dervîş Fenni (ö.?), Yahya Nazîm (ö. 1727), Hâfız İbrâhim (saray imamı / ö. 1691), Ali Ufkî Bey (ö. 1675?), Münecçimbaşı Ahmed Dede (ö. 1702) gibi isimlerin yer aldığı görülmektedir. İtrî'nin ayrıca, mûsikî ve şiir meclislerine katılmasının yanında, Saray'daki mehter icrâlarını da yakinen müşâhede ettiği düşünülmektedir. Hatta, çocukluğunda nadiren duyduğu ve Ali Ufkî Bey'in kaydettiği “At Nakli, Tozkoparan, Ciğerdelen” gibi adlarla zikredilen mehter havalarını yine Saray'da dinlediği ifade edilmektedir. (Uslu, 2014);(Uslu, vd., 2012)

Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin, Kırım Hâmî I. Selim Giray'ın (ö. 1704) mûsikî meclislerine de katıldığı bilinmektedir. İtrî'nin bu meclislere, Gevherî (ö.?), Hâfız Post (ö. 1694) ve diğer bazı meşhur mûsikîşînâsların yanı sıra, bazı şairlerle katıldığı da kaynaklarda yer almaktadır. (Uslu, 2014)

İtrî'nin ayrıca, çeşitli tekke ve câmiî meclislerinde mûsikî ile iştigâl ettiği muhakkaktır. Çevresinde bulunan birçok mutasavvıf mûsikîşînas, şair ve devlet ricalinden olan kişilerle birlikte, özellikle Yenikapı, Beşiktaş, Galata Mevlevîhâneleri başta olmak üzere, Üsküdar, Fatih-Çarşamba ve İstanbul'un sair semtlerinde bulunan birçok tekke, dergâh, zâviye ve câmiilerde mûsikî meclislerine katıldığı düşünülen İtrî'nin, Sadayî Gülşenî (ö.?) ve Nefesanbarî Osman Efendi (ö. 1684) gibi dinî mûsikîde mahir mûsikîşînâslarla bu meclislerde tanıştığı anlaşılmaktadır. (Uslu, 2014)

Vazifeleri

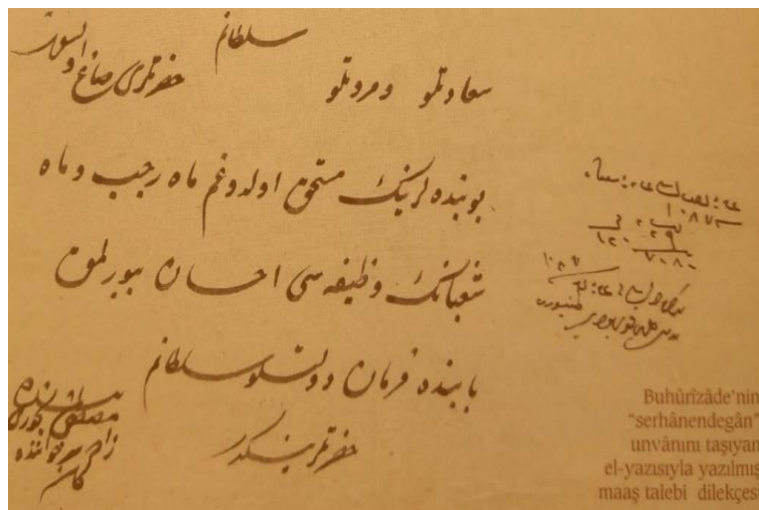
Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin Saray'daki vazifeleri hakkında bilgilerin bulunmadığı araştırmacılar arasında yaygın bir kanaattir. Fakat, onun birçok resmî vazifede memur olduğunu gösteren belgeler bugün elimizde mevcuttur. (Uslu, 2014)

Hânendelik Vazifesi

İtrî'nin Saray'da hânendelik vazifesinde bulunduğunu daha önce de isimlerini zikrettiğimiz bazı tezkire türü eserlerden ve dönemin bazı resmî evrak kayıtlarından öğreniyoruz. Tezkire türü bu eserler arasında, Şeyhülislâm Ebû İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi tarafından kaleme alınan *Atrâbü'l-Âsâr* gelmektedir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşamış birçok mûsikîşînâsa ait çeşitli bilgilerin yer aldığı bu eser, türünün ilk ve tek eseri olması sebebiyle müracaat edilecek kaynakların başında yer almaktadır. Fakat, *Atrâbü'l-Âsâr*'da İtrî'nin sesinin müstehzî bir üslupla tasvir edilmesi, günümüzde onun hânendelik vasfıyla ilgili menfî yönde bir algının meydana gelmesine sebebiyet vermektedir. Bununla birlikte mezkûr tezkirede, mûsikîdeki kemâlâtından ve kendisine hâmilik yapan Sultan IV. Mehmed'in huzurunda defalarca fasıllara katılmasından övgüyle bahsedilen İtrî hakkında şu ifadeler yer almaktadır: “...Hazret-i Sultân Mehmed Hân'da ilm-i edvârda kemâl-i üstâdiyyet ile iştihâr ve tasnif-i nakş u kârda esâtiz-i Acem-vâr-ı dakâyık-şi'âr olduğundan huzûr-ı hü mâ-yûn-ı şevket-makrûnda kerrât ile fasl-ı hezâr idüb...Gerçi sadâyı garîbü'l-edâsı, misâl-i çeng-i pür-jenk evtâr-ı bî-âhenk ve bî-perde-i karâr idi...” [...Edvâr ilminde kâmil bir üstat olarak meşhur olmuş ve nakış ve kâr bestelemekte Acem üstatlarına lâayık bir şekilde inceliğinin önde gelmesi sebebiyle (İtrî), heybete/azamete ulaşmış Sultan Mehmed'in huzurunda birçok defa bülbül fasıllarına katılmıştı...Gerçi garip tavırlı sesi, tellerinin tamamı paslanmış bir çeng sazı gibi ahenksiz ve karar sesini bulamayacak kadar akortsuzdu...](Mehmed Es'ad Efendi, t.y.)

Kanaatimizce Es'ad Efendi'nin, İtrî'nin mûsikîdeki kemâlâtı kadar yaşının da kemâle erdiği ve sesinin bozulduğu dönemlerine denk gelmesinden ya da tamamen şahsî zevk anlayışından dolayı İtrî'nin sesiyle ilgili yaptığı bu olumsuz yorumun aksine, Mustafa Safayî Efendi (Mustafa Safâyî Efendi, t.y.), Şeyhî Mehmed Efendi (Şeyhî Mehmed Efendi, 1989) ve Sâlim Efendi (Sâlim Efendi, 2005), İtrî'nin sesinin güzelliği hakkında hemfikir olarak hânendeliğinden bahsetmektedirler.

Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin hânende/serhânende olarak Saray'da vazife yaptığını gösteren bazı arşiv vesikaları bulunmaktadır. Bu vesikaların örneklerinden birisi olan ve kendi hattıyla kaleme aldığı 07 Kasım 1676 (m. 01 Ramazan 1087) tarihli bir dilekçesinde, henüz kendisine ödenmeyen 1087 senesi Recep ve Şaban aylarına ait olmak üzere, toplamda 7080 akçe tutan iki aylık maaşının ödenmesini şu şekilde arz etmiştir:

Görsel 1. Buhûrîzâde'nin “serhânendegân” unvanını taşıyan kendi hattıyla yazılmış maaş dilekçesi (Mert, 2013)

“Sa’âdetlü ve Mürüvvetlü Sultânüm Hazretleri Sağolsun; Bu bendelerini müstahak olduğum mâh-ı Receb ve mâh-ı Şa’bân’un vazîfesi ihsân buyurulmak bâbında fermân, Devletlü Sultânüm Hazretleri’nindür; Bende Mustafâ Buhûrî-zâde Ser-hânende-gân”

Mezkûr maaşın ödendiğine dair dilekçenin sağ tarafında yer alan kısımda ise:

“Tezkire dâde [verildi] gurre-i sene [Ramazan’ın ilk günü] sene 1087 [07. 11. 1677] be-dest-i [eliyle] Çelebiko Yahûdî Tanbûrî”

şeklinde bir kayıt yer almaktadır. (Mert, 2013)

Sâzendelik Vazifesi

İtrî’nin resmî olarak sâzendelik vazifesinde bulunduğu dair bir belge ve bilgi bulunmamaktadır. Fakat, bazı mecmûalarda yer alan “Nâyî İtrî” kayıtlarından yola çıkılarak aynı zamanda ney icrâ ettiği yönünde bazı görüşler öne sürülmesinin yanı sıra, yukarıda zikrettiğimiz türden arşiv vesikalarında yalnızca “hânende” sıfatıyla zikredilmiş olması ve bu vesikalarda unvanının hiç “sâzende” olarak kaydedilmemesi gibi nedenlerle neyzen olamayacağı yönünde görüşler de mevcuttur. (Uslu, vd., 2012);(Güler, 2010). Özellikle bazı kaynaklarda zikredildiği üzere, İtrî’nin bir Mevlevî muhibbi olduğu ve mevlevîhânelerin yanında çeşitli dergâhlarda tasavvufî meşk meclislerine katıldığı görüşünden yola çıkarak (Rauf Yekta, 1934);(Ergun, 1942);(Şardağ, 1989) her ne kadar elde bulunan arşiv vesikalarında resmî anlamda unvanı “neyzen” olarak kaydedilmemişse de birçok vasfa sahip böyle bir sanatkârın resmî vazifesi olmaksızın ney icrâ edebiliyor olması, kanaatimizce mümkün görünmektedir.

Saray ve Enderûn’da Hocalık Vazifesi

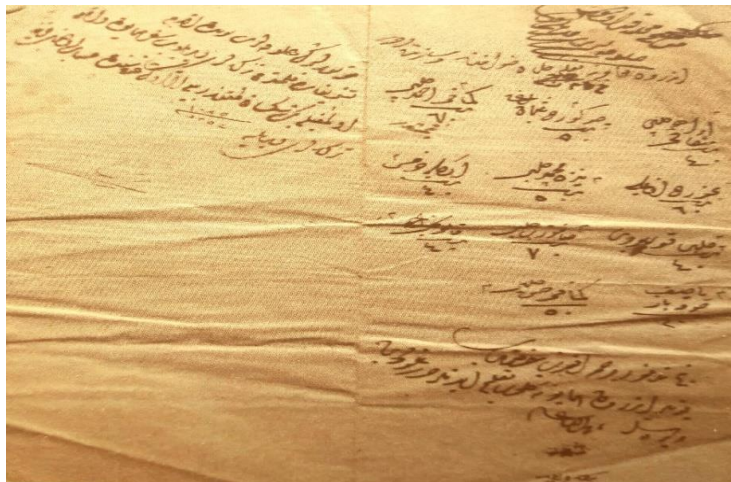
İtrî’nin IV. Mehmed devrinde (1648-1687) Saray ve Enderûn’da hocalık vazifesinde bulunduğunu yine bazı kaynaklardan ve resmî arşiv vesikalarından öğreniyoruz. Bu kaynak ve vesikalara göre Enderûn’un haricinde Harem-i Hümayûnda da kabiliyetli cariyeye talebelere mûsikî dersleri veren İtrî’nin, Saray’da bu vazifeleri birlikte yürüttüğü anlaşılmaktadır. (Öztuna, 1987)

İtrî’nin cariyelere hocalık yaptığına dair arşiv vesikalarından biri hakkında Yılmaz Öztuna, “24. 08. 1680 tarihli bir arşiv vesikasında, ‘Buhûrî-zâde Mustafâ Çelebi’ olarak adı geçen bestekârımızın, Saray-ı Hümayûn cariyeleri mûsikî hocası olduğu kayıtlıdır.” şeklinde bir açıklama yapmakta ve bu vesikanın künyesini bildirmektedir. (Öztuna, 1987)

İtrî’nin cariyelere hocalık yaptığına dair yukarıdakine benzer başka bir arşiv vesikasını da (CDA, Osmanlı Arşivi t.y.-b) İsmail Hakkı Uzunçarşılı sunmaktadır. Bu vesikada yer alan bilgilerin ise “Saray cariyelerine ders veren Başhânende Mustafâ Çelebi’nin ta’yin ve maaşının i’tâsını hâvî 1092 H. 1681 M. tarihli emir” ve “Hicrî 1092 Recep ayında, cariyelerin eğitiminin nafakası hususuyla başhânende Mustafa Çelebi’ye cariyelerin eğitimi için tahsis edilen...” manasına gelen “Bi-cihhet-i nafaka-i vazife-i cevârî-yi hâssa Mustafâ Çelebi ser-hânende berây-ı ta’lîm-i cevârî, berây-ı şehr-i Receb 1092” şeklinde olduğunu ifade etmektedir. (Uzunçarşılı, 1977)

Uzunçarşılı ayrıca, İtrî’nin Enderûn-ı Hümayûn’da hocalık vazifesinde bulunduğunu belgeleyen başka bir vesika daha sunmaktadır. Bu vesikada yer alan bilgileri ise şu şekilde açıklamaktadır: “Nefaka-i Bahâ-i Buhûrî Zâde Hânende Mustafâ Çelebi Muallim-i Enderûn-ı Hümayûn 1093 H. 1682 M. senesinde otuz Ramazândaki vazîfesi icâbı almış akçe yevmiyesinin otuz günlüğününün 1800 akçe olması hakkında hazîne emri” (Uzunçarşılı, 1977)

Buhûrîzâde Mustafa İtrî’nin Enderûn-ı Hümayûn’da hocalık vazifesine müteallik arşiv vesikalarından (CDA, Osmanlı Arşivi t.y.-a) bir diğeri ise bir maaş talebi dilekçesi olup bu vesikayı diğerlerinden ayıran farkı, İtrî’den başka on kişinin daha bu dilekçede imzasının yer almasıdır:

Görsel 2. Buhûrîzâde ve Saray’da vazifeli diğer on mûsikîşinasın maaş dilekçesi

(Mert, 2013)

Bu vesikanın sol tarafında:

“Mezbûrlarun ‘ulûfeleri bundan akdem teşrîfât kaleminden tezkireleri verilüb sefer-i Hümâyûn vâkı’ olmakla 1089 Rebîü’l-evvel’in gâyesinde hesâb olunub hazîne tezkireleri verile, fî 25. R. sene 1089”

Bu vesikanın sağ üst tarafında yer alan kısımda dîvânî hatla:

“Mûcebince mahalline kayd olunub ‘ulûfelerin verilmek buyruldu, fî 27. R. 1089”

Bu vesikanın sağ alt tarafında yer alan kısımda:

“Benüm ‘izzetlü rûhum efendi hazretleri; Bunlar Enderûn-ı Hümâyûn’a gelüb ta’lîm edenlerdir. ‘Ulûfelerin veresüz. Bâkî fermân fî 07. Ca. 1089 [27.06.1687]”

Bu vesikanın sağ orta tarafında ise Enderûn-ı Hümâyûn’da talim ile vazifeli mûsikîşînâsların isimleri ve maaşları şu şekilde sıralanmaktadır:

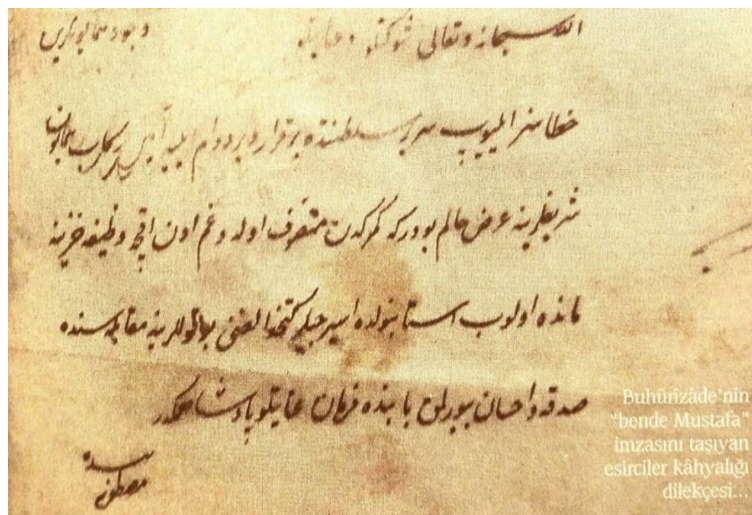
“Miskâlî İbrâhîm Çelebi 40 [akçe], Çöğürçü Osmân Ağa 50 [akçe], Kemânî Ahmed Çelebi 70 [akçe], Buhûrioglu 60 [akçe], Neyzen Mehmed Çelebi 50 [akçe], Angeli Efendi 40 [akçe], Çelebiko Tanbûrî 40 [akçe], Santûrî Çelebi 70 [akçe], Kanuncu Ahmed 40 [akçe], Yâsef Hokka-bâz 40 [akçe], Kemânî Hasan Çelebi 50 [akçe].”

şeklinde kaydedilmiştir. Talip Mert tarafından yapılan çalışmada da nakledilen bu vesikada toplam on bir isim bulunmakta olup fakat mezkûr çalışmada son iki kişinin isimleri verilmemiştir. (Mert, 2013)

Sonuç olarak, her ne kadar yukarıda sunduğumuz tüm bu belgeler İtrînin Saray’da ve Enderûn’da bazı vazifelerde bulunduğunu gösterse de aldığı ücretlerin yevmiye hesabıyla ödenmiş olması, onun Saray’da daimî bir vazifeye memur olmadığını ancak, diğer bazı mûsikîşînâslar gibi çağrıldığı vakit bu vazifeleri yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Yevmiye usûlü ücret aldığı bu vazifelerinin aksine, aşağıda belgeleriyle birlikte sunduğumuz esirciler kethüdâlığı vazifesinin ise daimî surette olduğu görülmektedir.

Gümrük ve Esirciler Kethüdâlığı Vazifesi

Esirciler kethüdâlığı, İstanbul’a getirilen köle ve cariyelerin satışında tacirlere nezaret edilerek, bu tacirlerin devletle olan ilişkilerinin düzenlenmesini sağlayan resmî bir vazifedir. İtrî’nin bu vazifeye, sesi güzel cariyeleri ve yetenekli gençleri bulup seçmek gayesiyle kendi talebi üzerine getirildiği makul görülmektedir. (Öztuna, 1987) Kesin olmakla birlikte bu vazifeye IV. Mehmed tarafından getirildiği ve III. Süleyman (ö. 1691), II. Ahmed (ö. 1693) ve II. Mustafa (ö. 1703) dönemlerinde de bu görevine devam ettiği düşünülmektedir. (Uslu, vd., 2012) İtrî’nin vefatına kadar bu vazifede kaldığını gösteren güçlü delillerden birine, İtrî’den sonra vefat eden Mustafa Safâyî Efendi’nin (ö. 1725) Tezkire’sinde şu şekilde rastlıyoruz: “...İstânbûl’un esirciler kethüdâlığını arz-ı hâl etmekle hatt-ı Hümâyûn-ı sa’âdet-makrûn ile teveccühü ü ihsân buyrulub vefâtına dek zabt edüb kendüye medâr-ı ma’îşet olub...” (Mustafa Safâyî Efendi, t.y.)

Görsel 3. İtrî’nin esirciler kethüdâlığı dilekçesi
(Mert, 2013); (CDA, Osmanlı Arşivi t.y.-c)

Kâtiplik, Nedimlik ve Müteferrikalık Vazifesi

İtrî’nin, dönemin meşhur hattatlarından olan Siyâhî Ahmed Efendi’nin (ö. 1688) tavsiyeleri üzerine henüz genç yaşlarındayken Saray’da kâtip olarak göreve başladığı ve IV. Mehmed’e düzenlenen suikast girişiminin (1652) ardından, güvenilir kâtiplerden kabul edilmesi sebebiyle nedimlik (musâhib-i şehryârî) vazifesine getirildiği bilgisi,

günümüz ilmî araştırmalarında yer almaktadır. (Öztuna, 1987) Bu vazifeleri hâricinde İtrî'nin müteferrikalık yaptığı bilgilerine de rastlanılmaktadır. (Uslu, 2014)

Mevlevîliği

Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin Mevlevî olduğu güçlü ihtimallerden biridir. (Öztuna, 1987) Yılmaz Öztuna, onun mûsikîyi Mevlevî tekkelerinde öğrendiğini kesin bir dille ifade etmektedir. Doğduğu semte yakın olan Yenikapı Mevlevîhânesi'ne zaman zaman devlet ricaliyle uğradığı, bu dergâhın dördüncü şeyhi olan Câmî Ahmed Dede'ye (ö.1671) intisâb ederek 1651-1671 tarihleri arasında ona kapıldığı ve Ahmed Dede'den sonra Post'a geçen şeyhlere de vefatına kadar bağlılığını sürdürdüğü düşünülmektedir. (Uslu, 2014)

Kesin bir belgeye dayandırmamakla birlikte Rauf Yekta Bey, İtrî'nin Mevlevîliği konusunda şu yaklaşımlarda bulunmaktadır: “*İtrî gençliğinde her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri mahallesine yakın olan Yenikapı Mevlevîhânesi'ne devam eder ve mûsikîye karşı hissettiği şiddetli hevesini tekkede dinlediği âyînlerden aldığı ruhanî neş'e ile tatmine çalışırdı. Mûsikî aşkı, İtrî'nin nihayet Mevlevî olmasına sebep olmuştur...*” (Rauf Yekta, 1934) Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından Rauf Yekta Bey'in bu yaklaşımı her ne kadar “şifahî rivayetler” şeklinde değerlendirilse de İtrî'nin Mevlevîliği konusunda onunla hemfikir olduğu, şu benzer ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“İtrî'nin Mevlevî olduğu muhakkaktır. Mevlevî tekkelerinde okunmak üzere bir n'at besteleyen ve bir âyin vücuda getiren İtrî'nin bu tarikata mensup olduğunda tereddüt edilemez. Fakat nedense tarihî menbalarda bu hususa katiyen temas edilmemiştir...Bu ‘şifahî rivayetleri’ esassız addetmek için ortada hiçbir sebep yoktur. Yenikapı Mevlevîhânesi civarında doğmuş olan mûsikîşinâs İtrî'nin, o Mevlevîhâne'ye devam etmesi kadar tabii bir şey olamaz.” (Ergun, 1942)

İtrî ile ilgili diğer birçok meselede olduğu gibi Mevlevîliği hakkında da kesin bilgilerin bulunmaması, -yukardaki örneklerde görüldüğü üzere- bu konuda çalışma yapan araştırmacıları tahminî yaklaşımlarda bulunmaktan öteye götürmemektedir. Ne var ki, asırlardan bu yana süregelen bir gelenekle birlikte, her Mevlevî âyîninin başında okunan İtrî'ye ait *Râst N'at-ı Mevlâna'sı* ve Türk Din Mûsikîsi'nin önde gelen eserlerinden biri olan *Segâh Mevlevî Âyîn'i*, onun intisâbının güçlü delilleri olarak dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda İtrî'nin *Segâh Mevlevî Âyîn'i* Câmî Ahmed Dede'nin vefatından sonra (1671) bestelediği, daha sonra vefat eden Mevlevî şeyhlerinin ardından bu eserin icrâ edilme âdetinin ortaya çıktığı ve böylece İtrî'nin bu eserle Mevlevîliğini taçlandığı görüşü birçok ilmî çalışmada karşımıza çıkmaktadır. (Uslu, 2014)

Hâfızlığı ve Hacılığı

İtrî'nin hâfız olduğuna dair öne sürülen görüşler de bulunmaktadır. Fakat İtrî ile ilgili hemen her konuda olduğu gibi onun hâfızlığı ve hacılığı konusunda da yine tahmini çıkarımlardan öteye varmayan muhtelif bilgilere rastlıyoruz. Bu konuda Yılmaz Öztuna'nın şu ifadeleri oldukça dikkat çekicidir:

“İtrî'nin hâfız olduğu hakkındaki Dr. Subhi Ezgi'nin ve neyzen olduğu hakkındaki Rauf Yektâ Bey'in rivayetlerini Sadeddin Nüzhet Ergun kabul etmiyor ve başka kişilerle karıştırıldığını söylüyor. İtrî'nin hacca gittiğine dair bir rivayet ise hiç yoktur. Ancak İtrî'nin neyzenliği hemen reddedilemez. Sonra Dede Efendi ve birçok Mevlevî gibi ney üflemeği öğrenmiş olması da muhtemeldir ve saz eserleri de bestelemiştir...Hâfızlığına gelince, Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği ‘Buhûrî-zâde Hâfız’, İtrî ise bu rivayet gerçek olabilir. İtrî'nin cami musikisine çok eğilmiş bulunması, hâfız olduğu rivayetinin derhal reddini önler” (Öztuna, 1987)

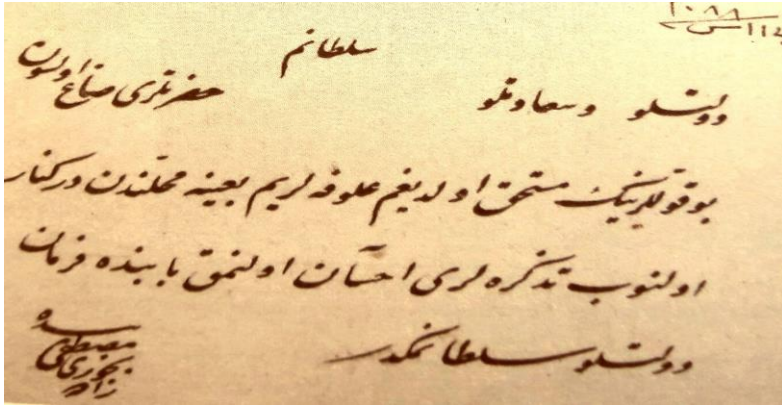
Her ne kadar yukarda sunduğumuz türden kişisel ve tahminî yaklaşımlar literatürümüzde yer alsada İtrî'nin hâfız olduğuna dair net herhangi bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. (Uslu, vd., 2012);(Tüysüz, 2021) Aynı şekilde mevcut hiçbir kaynaktan İtrî'nin Hacc'a gittiğiyle alakalı bir bilgi yer almadığı gibi, bu kaynaklarda isminin önünde “Hacı” mahlasının kullanıldığına da rastlanılmamaktadır.

Hattatlığı

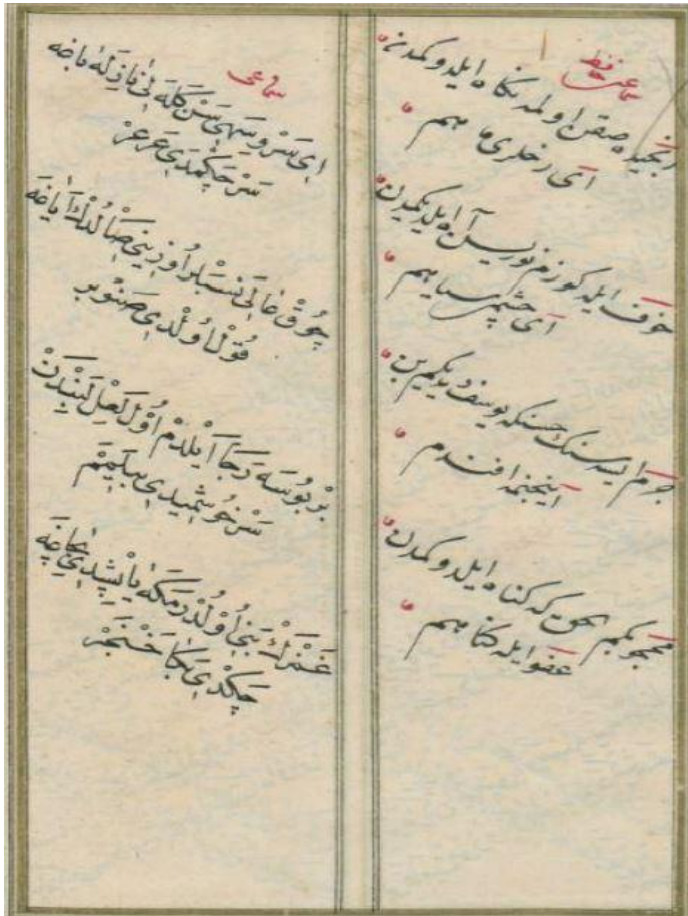
Günümüze ulaşan bazı tezkire türü eserlerde yer alan bilgiler ve Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin kendi hattıyla kaleme aldığı bazı arşiv vesikalari, onun özellikle ta'lik hattında mâhir bir hattat olduğu konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Hat sanatındaki üstadı, Tophaneli Mahmud Nuri Efendi'nin (ö. 1669) talebelerinden, aynı zamanda bir şair olan ve Saray'ın iltifatına mazhar olmuş Siyâhî Ahmed Efendi'dir. (ö. 1697). İtrî'nin dönemin hattatları arasında zikredilmesinde, hocası Siyâhî Ahmed Efendi'nin şöhret ve ustalığının etkili olmuş olabileceği yönünde yaklaşımlar da bulunmaktadır. (Uslu, 2014)

İtrî'nin hattatlığı konusunda Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi, Türk mûsikîsi tarihinin yegâne mûsikîşinâslar tezkiresi olan *Atrâbü'l-Âsâr*'ında şu ifadelerle yer vermektedir: “...*hûb u ra'nâ* [çok lâtif ve hoş bir şekilde] *hatt-ı ta'lik dahi* [ayrıca ta'lik hattını da] *tahrîr ve imlâ ederdi* [kuralınca yazardı]” (Behar, Cem 2017) Ayrıca, İtrî'nin hattatlığı hakkında Müstakîmzâde, şu ifadelerle yer vermektedir: *Buhûrî-zâde demekle şöhret-dâdedir...hatt-ı ta'likte Siyâhî Ahmed Efendi'den tebyîz-i müsvedde-i gûşîş ile hattât-ı fâhir...*”(Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, 1928) Kanaatimizce bu ifadeler, İtrî'nin diğer hatları da ustalıkla yazabildiğine işaret etmektedir.

Aşağıda sunulan vesikada ise yine, bestekârın elinden çıkan başka bir ta'lik hattı örneği görülmektedir.

Görsel 4. İtrî'ye ait ta'lik hattı ile yazılmış bir maaş dilekçesi (Mert, 2013)

Görsel 5. İtrî'nin kendi ta'lik ve nesih hattıyla dercettiği iki güfte (Tüysüz, 2021)

Şairliği ve Edebî Yönü

Günümüze ulaşan bazı manzum eserleri, İtrî'nin aynı zamanda bir şair olduğunu göstermektedir. “İtrî” mahlasıyla yazdığı gazel, na't, musammat, taşîr, nazîre, muammât, kıt'a, düşürülen tarih vb. eserlerinin yanı sıra ayrıca hece vezniyle kaleme almış olduğu Türkülerine de muhtelif güfte mecmûaları ve şuarâ tezkirelerinde rastlanılmaktadır. (Özcan, 2013) Fakat “Şiirde bir ismin lafzının, örtülü biçimde tarif edilerek gizlenmesi” (Saraç, 2005) manasına gelen muammâ türünden bir eseri günümüze ulaşmamıştır. (Uslu, 2014)

İtrî'nin mûsikî sahasındaki asıl şöhreti, edebî kimliğinin yeterince ön plana çıkmasına engel olmuş gibi bir durum sergilemektedir. Zira, tarihî kaynaklarda edebî kimliği hakkında kaydedilen bilgiler, onun yaşadığı yıllarda yalnız bir mûsikîşinâs olarak değil, aynı zamanda bir şair olarak da şöhret edindiğine açıkça işaret etmektedir. Bu manada Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin şairliğine dair Mustafa Safâyî Efendi'nin “...Buhûrî-zâde denmekle şöhret-şi'ârdir. Asrın şu'arâ-yı şîrîn-güftârındandır.” (Mustafa Safâyî Efendi, t.y.); Sâlim Efendi'nin “...bâğ-ı gülistân-ı eş'ârda dahı bir bülbül-i hôş-güftâr ve İtrî mahlâsı ile nice âsârı ve müretteb Dîvân'ı ve miyân-ı şu'arâda haylî nâm u şânı vardır. Bu güftâr cümle-i âsârındandır.” (Sâlim Efendi, 2005); Mesnevîhân Tefkî'in: “Şâ'ir-i şîrîn-güftâr ve ilm-i mûsikîde sâhib-kâr Buhûrî-zâde Mustafâ İtrî... mecmûa-ı sînesi meşhûn olduğundan başka, İtrî mahlâsıyla

müdevven Dîvân'ı vardır."(Mesnevîhân Tevfik, t.y.); Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin: "*nazm u şi'r u mu'ammâ ve hûb u ra'nâ...*"(Mehmed Es'ad Efendi, t.y.); Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin: "...*şâ'ir-i mâhir-i nâdirü'l-mu'âsır olmağla...*"(Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, 1928) şeklinde tarihe düştükleri kayıtlar oldukça önem arz etmektedir.

Şiirlerinde "İtrî" mahlasını kullanan ve birçok nazım türünde şiirleri bulunan şair Buhûrîzâde Mustafa'nın aynı zamanda bestelerinde kullandığı şiirlerindeki çeşitlilik, Saray'da bulunan Şehrî, Vecdî, Mezâkî, Neşâtî Dede, İsmetî, Üsküdarlı Sırrî, Seyyid Câzîm, Ârif Efendi, Nedîm-i Kadîm, Nâlî Mehmed Efendi, Bosnalı Sâbit, kendi öğrencisi olan Yahya Nazîm, Nâ'ilî ve Urfalı Yusuf Nâbî gibi şairlerle dostluğuna dayandırılmaktadır. (Uslu, 2014)

"Şair İtrî"nin kaleme aldığı nazım türlerinden bazıları şu şekildedir:

Daha ziyade, yaşları neredeyse kendisiyle aynı olan dönemin güçlü şairlerinden Nâ'ilî (ö. 1666) ve Urfalı Nâbî (ö. 1712) ile sıkça aynı meclislerde bulunmaları sebebiyle onların sanatından etkilenmiş olduğu açıkça görülen (Özcan, 2013) İtrî'nin, yukarıda mezkûr nazım türlerinden biri, Nâbî'nin gazeline yazmış olduğu bir nazîresidir. Arapça "muâraza" kökünden gelen nazîre kelimesi, "bir işi birinin yaptığı gibi yapmak, taklit etmek" anlamlarına gelip edebiyat sahasında daha çok, aynı redif ve revî ile bir şiiri taklit etmek, o şiirle yarışmak ya da o şiirden daha iyisinin yazılabileceğini göstermek amacıyla yazılan manzum eserler olarak tanımlanır. (Durmuş, 2006) Tamamı birçok sâir kaynak ve akademik çalışmalarda da geçen (Tetik Işık, 2013) bu gazelin ilk ve son beyitleri şöyledir:

*Urmasın cismini tige hat-ı cânân dönsün
Yüze çıkmasın olur sonra peşimân dönsün
Nazm-ı Nâbî'ye yine peyrev ol İtrî yazılıb
Rûy-i hat-âver-i mecmûa-i yârân dönsün*

İtrî'ye ait nazım türlerinden biri de yine Nâbî'nin gazeline yazmış olduğu bir tahmîsidir. Bir gazelin veya kasidenin her beytinin üstüne aynı vezinde ve kafiyede üç mısra' eklenerek her beyti beş mısra' (muhammes) hâline getirmeye "tahmîs etme", meydana getirilen bu beş mısra'lı nazım türüne de tahmîs denir. (Devellioğlu, 2015) Nâbî'nin "bûlbül" redifli gazelinin beyitleri üzerine yazdığı, tamamı birçok sâir kaynak ve akademik çalışmalarda da geçen (Tetik Işık, 2013) bu tahmîsin son bendi şöyledir:

*Terk etdi dil ü dîde yine râhat ü hâbı
İtrî n'ola 'azm-i çemene etse şitâbı
Olmuş yine zencîr-i cünûn gülşenin âbı
Dün geldi sabâ sahn-ı çemenden dedi Nâbî
Hâk-i reh-i düstûra selâm eyledi bûlbül*

İtrî'nin müseddes türünde kaleme aldığı manzumu da vardır. Müseddesler, bendleri altı mısra' olan divan edebiyatına has bir nazım türüdür. İlk bendin mısra'ları kendi aralarında kafiyeli olup diğer bendlerinde ilk dört mısra' kendi arasında, son iki mısra'ları ise ilk bendle kafiyelidir. (Devellioğlu, 2015) Tamamı birçok sâir kaynak ve akademik çalışmalarda da geçen (Tetik Işık, 2013) müseddesin ilk bendi ise şöyledir:

*Ey perî aşkınla şimdî eylerim feryâd-ü zâr
Âh-ü efgân-ı oldu kârım hicr-ile leyl-ü nehâr
Eyledi sevdâ-yi vaslın cismimi zerd ü nizâr
Vâdeye hulf-etme ey meh cânâ yetdi intizâr
Oldu dâm-i zülfüne mürğ-i dilim âhir şikâr
Âşığım âşık sana ey mâh-rûy-i gülizâr*

Şair İtrî'nin bazı önemli olaylar ve kişiler için ebcedle düşürdüğü manzum tarihler de bulunmaktadır. Birçok sâir kaynak ve akademik çalışmalarda da geçen (Tetik Işık, 2013) Küçük İmam Mehmed Çelebi'nin (ö. 1674) vefatı için düşürdüğü tarihin beyitleri şöyledir:

*Bûlbül-i bâğ-ı cihân ya'nî İmâm-ı Kûçek
Edicek 'azm-i bekâ âleme firkat saldı
Eriüp âvâze-i fevti feleğe gûş edicek
Sazını giryre ile Zühre zemine çaldı*

*Çünkü oldu dem-i nakli şeb-i ıyd-ı adhâ
Mürğ-i cânı umarız bahr-ı necâta daldı*

*Fevtin anın göricek Itrî dedi târihin
Âh cemiyet-i yârân "İmâm"sız kaldı.*

Halk edebiyatına da yakınlığı olan Itrî'nin, tamamı birçok sâir kaynak ve akademik çalışmalarda da geçen (Tetik Işık, 2013) hece vezniyle yazdığı koşma ve/veya Türkü üslubundaki şiirlerinden birinin ilk ve son kıtaları şöyledir:

*Âşık oldum bin cân ile
Gözlerim dolu kân ile
Geçti ömrüm hicrân ile
Terk eyledin âhir beni*

*Itrî'ye rahm eyle cânım
Nice demdir ki giryânım
Nedir cürmüm a sultânım
Terk eyledin âhir beni*

Itrî, İlähî ve N'at gibi dinî güfteler de nazmetmiştir. Birçok sâir kaynak ve akademik çalışmalarda da geçen, (Tetik Işık, 2013) aynı zamanda bestesi de kendine ait olan *Segâh İlähî*'sinin güftesi,

*Yâ Rasûlallâh kamer alnın nûrundan âfitâb
Kim görürse Nûr Cemâl'in oldu ol 'âlicenâb
Vasfedip dedi Hüdâ çün rahmeten li'l-'âlemîn
Nimet-i pâkinle dolu nâzil olub Dört Kitâb
Hakk lâ ilâhe illallâh yâ Allâh illallâh
Muhammed Rasûlallâh Allâh illallâh
Sallallâhü aleyhi yâ Allâh illallâh
Ve sellimû teslîmen yâ Allâh illallâh*

şeklinde olup tamamı birçok sâir kaynak ve akademik çalışmalarda da geçen (Tetik Işık, 2013) *Nühüft N'at*'ının güftesine ait ilk ve son beyitler ise şu şekildedir:

*Sâyesî düşmez yere bir böyle nahl-i Tûr'sun
Mîhr-i âlem-gîrsin baştan ayağa nürsun
Yâ Rasûlallâh umarım diyesin Rûz-i Cezâ
Gerçi cürmün çoktur emmâ Itrî-yâ mağfûrsun*

Ulaşılabilen kaynak ve araştırmalar neticesinde Itrî'nin yukardaki şiirleri de dâhil olmak üzere, bu çalışma içerisinde ele alamadığımız başka nazım türlerinde de olmak üzere toplamda otuz beş şiiri bulunmaktadır. Mezkûr şiirlerden yirmi ikisinde Buhûrîzâde Mustafa Efendi'nin "İtrî" mahlasını kullandığı, geriye kalan on üçünde ise bu mahlası kullanmadığı görülmektedir. Ayrıca güftesi kendine ait olan kâr-ı natık, semâî, nakış semâî ve şarkı formunda eserleri de mevcuttur. (Tetik Işık, 2013)

Sonuç olarak, bestekâr olan bir mûsikîşinâsın şiirle iştigâli ve bestelerine ait güfteleri kendi şiirlerinden seçmesi, takdir edilmelidir ki pek tabiidir. Tezkirelerde edebî yönü üzerinde çok fazla durulmasa da yaşadığı dönemdeki şairlerin edebiyattaki gücü dikkate alındığında, daha ziyade bir mûsikîşinâs olarak şöhrete kavuşmuş Itrî'nin mevcut şiirleri veya kendisine ait güfteleri, onun nazmetmedeki maharetini gözler önüne sermektedir. Bu manada, edebiyat açısından Buhûrîzâde'nin eserleri incelendiğinde ise onun bestelerinde, XVII. Yüzyıla has edebî çevrelerin klasik üslubunun yanı sıra Hind üslubunda şiirler yazan şairlerin, "hikmet" içerikli şiirler kaleme alan şairlerin ve halk şairlerinin de üslubunun devam ettirildiği göze çarpmaktadır. XVII. Yüzyılın Osmanlı şiir geleneği açısından bir değişim ve açılım asrı olduğu varsayıldığında, Itrî'nin tüm bu akımlardan olumsuz manada etkilenmeksizin şiirler yazması ve bahsi geçen üsluplarda kaleme alınan şiirleri bestelemesi onun, devrinin büyük bestekârlarından birisi olduğunu gösterdiği kadar iyi bir şair olduğunu da ispatlar niteliktedir. (Uslu, 2014)

Dîvân Mürettibliği

Bazı tarihî kaynaklarda bir de dîvân tertip ettiği zikredilen İtrî'nin, maalesef günümüze ulaşan mezkûr dîvânı da bulunamamıştır. (Uslu, 2014) Bu kaynaklarda “*Buhûrî-zâde Mustafâ İtrî... mecmûa-ı sînesi meşhûn olduğundan başka, İtrî mahlâsıyla müdevven Dîvân'ı vardır.*”(Mesnevîhân Tevfik, t.y.) şeklinde ifadeler rastlanılmaktadır. İtrî'ye ait olduğu iddia edilen “kayıp” dîvâna henüz rastlanılmamış olması, bu dîvânın Hafız Post'tan kendisine müntakıl olan *Mecmûa-ı Güfte*'lerden biri olduğu yönünde görüşlerin öne sürülmesine sebep olmuştur. (Bardakçı, 2011) Bu manada İtrî'nin, muhtevası açısından her ne kadar bir dîvân olma özelliği taşımasa da XVI. ve XVII. yüzyıl şairlerinin şiirleri başta olmak üzere yine, genelde XVII. Yüzyıl müzikşinâslarının muhtelif formlarda eserlerinin bir fasıl düzeni içerisinde tahrir edildiği ve bu dönemlere ait iki adet de mensur eserin istinsah edildiği bir mecmûası bulunmaktadır. Cildinin iç kapağında “*Mecmûa-ı Eş'âr*” şeklinde dercedilmiş bir başlık bulunan ve İtrî'nin kendi hattıyla kaleme aldığı bu mecmûanın esasen “karma konulardan müteşekkil” bir külliyyât eseri ya da “*Mecmûatü'r-Resâil*” türünde bir “risâleler mecmûası” olduğu açıkça görülmektedir. (Tüysüz, 2021) Kayıp olduğu öne sürülen dîvânının ise kanaatimizce mezkûr mecmûa olması da ihtimaller dahilindedir.

Mûsikîşinâslığı, Bestekârlığı ve Mûsikîye Katkıları

Buhûrîzâde Mustafa İtrî, yaşadığı dönemden günümüze kadar devam eden süreçte kendi çağdaşları başta olmak üzere birçok âlim, sanatkâr, müzikolog ve araştırmacı tarafından Osmanlı/Türk müzikîsi tarihinin en önemli müzikşinâslarından biri olarak kabul edilegelmiştir. Günümüze ulaşan kaynaklarda yer alan hakkındaki sınırlı bilgilerden ve dünya kültürüne miras olarak bıraktığı eserlerinden yola çıkılarak yapılan çeşitli ilmî tetkikler, onun XVII. asrı Osmanlı/Türk müzikîsi tarihi adına nasıl önemli bir dönüm noktası hâline getirdiğini ve bu sebeple ne denli önemli bir isim olduğunu açıkça göstermektedir. (Salgar, 1982)

Buhûrîzâde Mustafa İtrî, kendisi hakkında sınırlı bilgilerin yer aldığı ve önceki başlıklarımızda isimlerinden sıkça bahsettiğimiz bazı tarihî kaynaklarda yalnız bir hânende ve bestekâr olarak değil, aynı zamanda ilm-i edvâr ve fenn-i mûsikîde de üstat bir müzikşinâs olarak zikredilmektedir. Hatta öyle ki “hâce-i ûlâ” vasfının hasredildiği Merâgî'den (ö. 1435) sonra yetişen en büyük müzikî âlimi olarak kendisinden bahsedilmektedir. (Salgar, 1982)

Tarih kaynakları incelendiğinde İtrî'nin müzikşinâslığı, bestekârlığı ve müzikîye katkıları hakkında birçok değerli bilgiye rastlanılmaktadır:

Bu konu hakkında Sâlim Efendi'nin, günümüz Türkçesiyle “Yüce nâmı Mustafa olan ve tam olarak Buhûrîzâde unvanıyla şöhret olmuş yüksek derecedeki bir kişidir ki, o edvâr ve müzikî ilminin ikinci üstadı olarak Şeyh Nizâm ve hâkânîsi gibidir” şeklinde şerhini yaptığımız, “*Nâm-ı vâlâları Mustafâ'dır. Ol ilm-i edvârın hâcesi sânisî ve fenn-i mûsikînin Şeyh Nizâm u hâkânîsi...Buhûrî-zâde'lik unvânıyla şöhret-i tam hâsil eyleyen zât-ı âlî-makâmıdır ki...*”(Sâlim Efendi, 2005), ifadeleri oldukça önem arz etmektedir. Bu ifadede geçen “Şeyh Nizâm”ın kim olduğu hakkında bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, kanaatimizce bu kişinin sahib-i *Risâle-i Mûsikî*, Kırşehirli Yûsuf bin Nizâmeddin (ö.?) olabileceği akla gelmektedir. Ayrıca bazı çalışmalarda zikredildiği üzere, mezkûr ifadede İtrî için kullanılan “hâce-i sâni” vasfının, “hâce-i ûlâ” olarak kastedilen Merâgî'den yola çıkılarak kendisine atfedildiği bilgileri de bu manada oldukça dikkat çekmektedir. (Şardağ, 1989)

Mustafa Safâyî Efendi'nin, günümüz Türkçesiyle “Nâmı Mustafa'dır; edvâr ve müzikî ilminin ikinci üstadı olarak İstanbul'un Gulâm Şâdî'si gibidir” şeklinde şerhini yaptığımız, “*Nâmı Mustafâ'dır...İlm-i edvârda devrin hâcesi sânisî ve fenn-i mûsikîde şehrin Gulâm-ı Şâdî'si olmağla...*”(Mustafa Safâyî Efendi, t.y.), ifadeleri oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca bu ifadede zikredilen, Merâgî'nin de talebelerinden birisi olan ve ismi, mübalağalı bir şekilde bazı müzikşinâsların sanatkârlık kudretini göstermek adına bir vasıf olarak kullanılan bestekâr ve hânende Gulâm Şâdî'nin (ö. 1519?) (Özcan, 1996) İtrî ile benzetilmesi, onun müzikîdeki kudretini göstermek adına yine oldukça dikkat çekicidir.

Şeyhî Mehmed Efendi'nin, günümüz Türkçesiyle “İstanbul'da olan Buhûrîzâde Mustafa Çelebi, edvâr ilminde maharetli olduğu kadar, müzikî ilminde de çağdaşları arasında ender bir yere sahiptir” şeklinde şerhini yaptığımız, “*İstânbûlî Buhûrcu-zâde Mustafâ Çelebi'dir. İlm-i edvârda mâhir ve fenn-i mûsikîde akrânî nâdir olmağın...*”(Şeyhî Mehmed Efendi, 1989) ifadesiyle birlikte nihayet;

Mehmed Es'ad Efendi'nin ise günümüz Türkçesiyle “İtrî mahlaslı Mustafa Efendi, edvâr ilimlerindeki olgunluğa erişmiş üstatlığı ile şöhret bulan, tıpkı Acemler gibi nakış ve kâr bestelemeye ve müzikî ilmindeki ustalığıyla bütün âlimlerin beğenisini kazanmıştır.” şeklinde şerhini yaptığımız, “*İsmi Mustafâ ve mahlâsı İtrî...ilm-i edvârda kemâl-i üstadîyyet ile iştihâr tasnif-i nakş u kârda esâtiz-i Acem-vâr... kâffe-i fenn-perverân mucib-i kavâ'id-i ilm-i elhân üstadîyyetini vücûhla istihsân etmişlerdir.*”(Mehmed Es'ad Efendi, t.y.) şeklindeki övgü dolu bu ifade de İtrî'nin bir bestekâr olmasının yanı sıra nazarı ilimlere vakıf bir müzikşinâs olduğunu gösteren önemli delillerdendir.

Hânende ve bestekâr İtrî'nin nazarı ilimlere vakıf bir müzikşinâs olduğunu ayrıca, Kantemiroğlu'nun (ö. 1723) II. Ahmed'e (1691-1695) sunduğu ve Galata Mevlevîhânesi'nin serneyzeni Kutbünnâyî Osman Dede'nin (ö. 1729) *Rab-tı Ta'birât-ı Mûsikî* adlı eserinde yer alan “Nühüft ve Nevâ-Aşîrân makamlarının seyri” ile ilgili tespitlerine de

yer verdiği *Kitâb-ı İlmü'l-Mûsikî* adlı eserinden öğreniyoruz. Osman Dede'nin kendi dönemindeki bazı mûsikîşinâsları kastederek “*Bilgisizlikten çok yanlışı doğru (Râst) söyledi, bak Nühüft'ü, Nevâ-yı Aşîrân yapmış*” (Erguner, 1990) eleştirisine İtrî'yi muhatap gösteren Kantemiroğlu'nun bu konuda şunları ifade ettiği görülmektedir: “*Eski Edvâr'dan onun Tiz Dügâh'tan, ya'nî Muhayyer'den hareket edib aşağıya doğru Isfahân gibi hareket ettiği ve Hicâz gibi inib Dügâh'ta karâr kıldığı yazılıdır. Hânende Receb ve Buhûrcu-zâde'nin sözlerine bakılırsa Nühüft terkîbi, Nevâ perdesinden hareket eder ve tam perdelerden gezinib Aşîrân perdesine gelerek orada karâr verir*” (Dimitri Kantemir, 2001) Bu ifade kanaatimizce, Saray serhânendesi ve mûsikî hocası İtrî'nin, dönemin önemli mûsikî âlimlerinden Kutbünnâyî Şeyh Osman Dede gibi bir şahsiyetle mezkûr ilmî konularda münâzara edebilecek evsâfa sahip bir kişi olduğunun başka bir delili olarak gösterilebilir. Ayrıca Kantemiroğlu'nun, Nühüft makamının eski dönemlerdeki (XV. yüzyıl) yapısından farklı bir şekilde XVII. yüzyılda kullanılmasının müsebbiplerinden biri olarak İtrî'yi göstermesi, geleneksel mûsikînin aktarımında ona atfedilen üstatlık rolünü (Güray ve Tokaç, 2012) ve “ilm-i edvâr ile fenn-i mûsikîde hâce-i sâni” övgülerindeki haklılık payını ispat etmektedir. Her ne kadar mûsikî nazariyatı hakkında günümüze ulaşan müstakil bir eserine ya da mevcut tarihî kaynaklarda nazarî çalışmalarına dair bilgilere rastlanılmasa da İtrî'nin besteleri üzerinde yapılan çeşitli ilmî tetkikler, onun Türk mûsikîsi besteciliğine kazandırdığı kendine has üslubun, ancak sahip olduğu nazarî bilgilerin tekâmülüyle mümkün olabileceğini gözler önüne sermektedir.

Osmanlı/Türk mûsikîsinin en önemli bestekârlarından biri olan İtrî'nin günümüzde eserlerinin neredeyse tamamına yakınının ilmî tetkikleri yapılmış olup bu eserlerden en çok öne çıkanları arasında *Nevâ Kâr'ı*, *Nevâ Beste'si*, *Segâh Yürük Semâi'si*, *Hisâr Ağır Semâi'si*, *Nühüft Sâz Semâi'si* ve diğer bazı beste formundaki eserleri yer almaktadır. Türk mûsikîsi lahin, makam, usûl ve besteleme teknikleri açısından değerlendirilmesi yapılan bu eserlerin, İtrî'nin hem kendinden önceki hem de kendi çağında yaşamış bestekârların eserlerinden, alışılmışın dışında birçok özelliği ile farklılık sergilediği görülmektedir.² Klasik Türk mûsikîsi repertuarının en seçkin eserleri arasında zikredilen bu eserlerde görülen güfte ve mûsikî uyumu, zengin lahin yapısı içerisinde ustalıkla yapılmış makam ve usûl geçkileri, motif ve perde kullanımlarındaki yenilikler, terennümlerin farklı şekillerde kullanımı vb. farklılıklar, çoğu müzikolog ve araştırmacı tarafından bu sıra dışılığın nedenleri olarak sıralanmaktadır. (Uslu, 2014) Bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışmalar arasında yer alan Gülçin Yahya Kaçar'a ait bir çalışmada, İtrî'nin yirmi bir eseri terennümleri açısından incelenmiş, genel olarak bu eserleri diğer bestekârların eserlerinden ayıran farklılıklar, lafzî, ikâ ve karışık terennümlerin birlikte kullanıldığı, beste ve semâi formundaki eserlerde son mısra'nın genellikle terennüm sonrası devam ettirildiği, makam geçkilerinin terennümlerle gerçekleştirildiği, zaman zaman bir motifin terennümlerde farklı perdelerle taşınarak kullanıldığı, terennümlerde kullanılan dörtlüden onluya kadar çeşitli aralıklarla zengin bir lahin örgüsünün kurulduğu, zemin ve meyan bölümlerinde aynı motiflerin kullanıldığı vb. şeklinde tespit edilmiştir. Tespiti yapılan tüm bu farklılıklar, İtrî'nin Türk mûsikîsi bestecilik anlayışına kazandırdığı yeni bir üslup/tavır olarak değerlendirilmektedir. (Yahya Kaçar, 2013)

Osmanlı/Türk mûsikîsi tarihinin en velûd bestekârlarından biri olan Buhûrîzâde Mustafa İtrî Çelebi, aynı zamanda Türk din mûsikîsi repertuarına da -kanaatimizce eşsiz- bazı eserler kazandırmıştır. Mevlevî/tekke mûsikîsinin önde gelen eserlerinden *Râst N'at-ı Mevlâna'sı* ve *Segâh Mevlevî Âyîn'i*; câmiî mûsikîsinin ve günümüz Türk-İslâm kültürünün “sembolik” eserlerinden olan *Segâh Tekbîr'i* ve *Segâh Salât-ı Ümmiye'si*, bu eserler arasında en meşhur olanlarıdır. Bazı akademik çalışmalarda *Segâh Tekbîr'in* bestecisinin İtrî olmadığı, makamının ise “Fa (#) Diyez Segâh” olduğu ise şu şekilde belirtilmiştir: “*Bestelenmiş en ünlü Tekbîr, İtrî'ye ait olduğu inancı yaygın olan, fakat, gerek ezgi anlayışı ve gerek başlı başına bir dini müzik bestecisi olması nedeniyle Hatîb Zâkirî Hasan Efendi'ye (ö.1623) ait olduğuna inandığımız Segâh makâmındaki Tekbîr'dir*” Aynı kaynağın bu bilgilere ait dipnot kısmında ise “*Irâk, makâm olarak da belirtilmiştir. Oysa #Fa Segâh demek daha doğrudur*” şeklinde açıklamalar yer almaktadır. (Akdoğan, 1996) Ayrıca yine *Segâh Tekbîr'in* makamının Irâk, bestekârinin ise Hatîb Zakirî Hasan Efendi olduğu bilgilerini içeren başka kaynaklar olsa da (Ezgi, 1933) sâir kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda ve genel geçer bir kanaatle bu eserin İtrî'ye ait olduğu daha makul görünmektedir.

Bu eserler hakkında Nuri Özcan ise şunları ifade etmektedir:

“Onun dinî eserler içerisinde yer alan ve Türk din mûsikîsinde birer şâheser kabul edilen segâh makamındaki *Tekbîr* ve *Salât-ı Ümmiye'si*, büyük bir ifade gücünün çarpıcı iki örneğidir...İtrî'nin *Tekbîr'inin* tam anlamıyla bir sehl-i mümtenî olduğu herkes tarafından kabul edilmiştir...*Salât-ı Ümmiye* ise inançlı bir sanatkârın gönlündeki Hazret-i Peygamber (s.a.v.) sevgisinin büyük bir coşkuyla ifadesi olarak yorumlanmalıdır. Bu sevginin, bir tarikat âyîni esnasında asırlarca devam eden akislerinden bir tanesi de onun Mevlevî âyînlerinin başında okunmasından dolayı *N'at-ı Mevlânâ* adıyla tanınmış eserdir...İtrî'nin melodik bakımdan dinî sahadaki en büyük eseri *Segâh Mevlevî Âyîn'i*dir...âdetâ bir makam tarifî niteliğindeki âyinde, vakur bir ifade dikkati çeker...” (Özcan, 2013)

Büyük bir bestekârlık mahareti ve “kemâle ulaşmış” bir nazarî birikimle bestelenen bu dinî eserlerin dışında, ilk defa cumhur müezziniği ile câmiilerde yapılan birtakım icrâlar ve “Enderûn Usûlü Terâvih Tertîbi” uygulaması da

² Türk Mûsikîsi lahin, makam, usûl ve besteleme teknikleri açısından İtrî'ye ait incelenen tüm eserler hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. (Harmancı, 2013); (Öksüzöğlü ve Ümit 2012); (Torun, 2012); (Özcan, 2013); (Güray ve Tokaç, 2012).

Itrî'nin Türk din mûsikîsine kazandırdığı diğer katkılarındandır. (Rauf Yekta, 1922) Bu tertîb, Ramazan ayında Terâvih namazlarının her dört rekâtı arasında, Ramazan ilâhîlerinin makamına uygun olarak birtakım salât ü selâmların cumhur müezzîn tarafından okunmasıyla uygulanır. Bu uygulamanın Itrî'ye mâl edilmesi ise okunan mezkûr salât ü selâmların kendisine ait olduğu kanaatiyle belirginleşmiştir. Nitekim bu eserlerin Itrî'ye ait olduğunu gösteren bir delil de mevcut değildir. (Koca ve Turabi, 2017) Bu manada bazı kaynaklarda bu tertîbin Hatib Zâkirî Hasan Efendi'ye ait olduğu yönünde farklı görüşler de mevcuttur. (Ergun, 1942)

Besteleri

Tezkire ve mecmûa türü bazı eserlerden yola çıkarak tespit edilmeye çalışılan Itrî'nin bestelerinin sayısı hakkında bugün -onunla ilgi birçok konuda olduğu gibi- henüz kesin bilgilere ulaşılmış değildir. Çağdaş Sâlim Efendi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sında günümüz Türkçesiyle “İnsanların dünya gözüyle ve kulaklarıyla işiterek şahit olduğu pek çok (binlerce) esere sahip, ruha tazelik veren bir sanatla bestelediği Nakış ve Kâr eserleri dönüp dururken...” şeklinde şerhini yaptığımız “...*hezâr âsârı meşhûd-ı çeşm-i cihân ve mesmû'-ı sımâh-ı ins ü cân nakş kâr-ı sanâyi'-i revnak-bahş-ı dâ'ire-i devrân iken...*” şeklindeki ifadesi (Sâlim Efendi 2005) ve Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin *Atrâbü'l-Âsâr*'ında günümüz Türkçesiyle “murabba'â, kâr ve nakış sayısı binden çok” şeklinde şerhini yaptığımız “...*Murabba'ât ve nakş ve kâr adedi hezârdan bisyâr*” şeklindeki ifadesi, (Mehmed Es'ad Efendi, t.y.) Itrî'nin muhtelif formlarda 1000'den fazla eser bestelediğine elbette delil olarak gösterilebilir. Hatta günümüzde, Itrî'nin eserlerinin 2000'den fazla olduğu yönünde iddialar bulunmaktaysa da bu iddiaları ispatlayan kesin bilgiler henüz mevcut değildir. (Demirtaş, 2017) Bu sebeple *Tezkiretü's-Şu'arâ*, *Atrâbü'l-Âsâr* ve sair çalışmalarda belirtilen beste sayılarının birçok müzikolog ve araştırmacı tarafından, Itrî'nin eserlerinin çokluğuna dair yapılan bir kinâye olduğu kabul görmektedir. (Uslu, 2013) Bu konuda ayrıca Yılmaz Öztuna, *Atrâbü'l-Âsâr*'ın bir başka yazma nüshasında Itrî'ye ait bestelerin sayısının “dü hezâr” (2000) olarak verildiğini belirtmekte olup (Öztuna, 1987) nitekim bu bilgi, mezkûr tezkirelerde Itrî'nin bestelerine dair verilen sayıların kesrete dair bir kinâye ile zikredildiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Kantemiroğlu, Kevserî ve Hamparsum nota mecmûalarında kaydedilmiş eserleri günümüz notasına aktarmak suretiyle Itrî'ye ait bestelerin tespit çalışmalarında öncülük eden Rauf Yektâ Bey ve Suphi Ezgi'nin ardından, bu konuda daha birçok ilmî tetkik yapılmış ve Itrî'ye ait olduğu iddia edilen muhtelif sayıda besteden müteşekkil birçok derleme örneği günümüze ulaşmıştır. (Uslu, vd., 2012)

Buhûrîzâde Mustafa Itrî'nin bestelerinin derlenmesiyle ilgili yapılan en hacimli çalışmalardan birisi Rüştü Şardağ'a ait olanıdır. Itrî'ye ait çeşitli makamlarda 250 kadar eserin Arapça, Farsça ve Türkçe güfteleriyle şiirlerinden bir kısmını derlemeye çalışan Şardağ'ın, Türk mûsikîsi usûllerinden biri olan Ber-efşân usûlünü, bir makam adı olarak “Bereşân Makamı” şeklinde yanlış olarak verdiği ve diğer makamlarda verdiği bazı eserleri de birbirine karıştırdığı tespit edilmiştir. Şardağ ayrıca, Itrî'ye ait olduğu konusunda günümüzde de ittifak edilen 29 eserinin notasını bir arada yayınlamıştır. (Uslu, vd., 2012) Bu eserlere ait güfteler ise sırasıyla Râst, Nevâ, Beyâfî, Hümâyûn, Nühüft, Acem, Sünbüle, Acem-Aşîrân, Arazbâr, Hüseyinî, Büselik, Hisâr, Hicâz, Uzzâl, Şehnâz, Muhayyer, Beste-nigâr, Râhatü'l-Ervâh, Evç, Sûz-nâk, Muhâlîf-İrâk, Baba-Tâhir, İrâk, Kürdî, Çargâh, Rehâvî, Büselik-Aşîrân, Sabâ, Segâh, Mâhûr makamları altında tasniflendirilmiştir. (Şardağ, 1989)

Itrî'nin bestelerinin tespiti üzerine yapılan bir diğer çalışmaya dair Yılmaz Öztuna'nın verdiği bilgiler ise oldukça dikkat çekici olup bu konuda Öztuna: “*Itrî'nin yalnız 15 aded dindışı güfte Mecmû'a'sı taranarak, 347 parça dindışı bestesinin güftesi, Sâdeddin Nüzhet Ergun tarafından toplanmış, fakat yayınlanmamıştır (el yazısıyla Millî Kütüphane'dedir); Bu 347 parçasının çoğu beste ve semâî, bir kısmı kâr ve şarkı olup, diğer dindışı formlar çok azdır. Başka eski güfte dergileri taranınca bu sayının 400'ün çok üzerine çıkacağına emînim...*” ifadelerine yer vermekte ve ayrıca Itrî'ye ait günümüzde notası bulunan “*10 dinî eser (5 câmî mûkîsi, 5 tasavvuf mûsikîsi); 4 saz eseri (3 peşrev, 1 saz semâisi) 28 büyük formulu dindışı söz eseri (2 kâr, 13 beste, 8 ağır semâî, 5 yürük semâî)*” şeklinde tasniflendirdiği 42 eseri, makamları ve güftelerinin ilk mısra'larıyla birlikte notaları olmaksızın sunmaktadır. (Öztuna, 1987)

Bu konuda Ekrem Karadeniz'in de bir çalışması mevcut olup bu çalışmada dinî ve din dışı olarak tasniflendirdiği Itrî'nin günümüzde notaya alınmış 49 kadar eserinin bir listesini vermektedir. (Karadeniz, 1978)

Günümüzde Itrî'nin bestelerinin derlenmesiyle ilgili yapılan en hacimli çalışma ise Recep Uslu'ya aittir. Yukarda da değindiğimiz üzere, Sâdeddin Nüzhet Ergun tarafından tespitinin yapılarak Millî Kütüphaneye devredildiği Yılmaz Öztuna tarafından bildirilen 347 adet eserin, bu kurumda bulunmadığını bizzat yerinde tespit eden Uslu, birçok mecmûanın orijinal nüshasını ve bu konuda yapılan akademik çalışmaları inceleyerek, hem daha önce birkaç yayında yer almış hem de henüz yayınlanmamış olan Itrî'ye ait çeşitli formlarda 362 adet bestenin tespitini yaparak bir liste hazırlamıştır. (Uslu, 2013)

Yukarda bahsettiğimiz çalışmalarda elde edilen veriler incelendiğinde, Itrî'nin günümüze ulaşarak notaya alındığı iddia edilen eserlerinin Ekrem Karadeniz'e göre 49, Yılmaz Öztuna'ya göre 42, Rüştü Şardağ'a göre 29 adet olduğu görülmektedir. Tüm bu derleme çalışmalarının yanında, günümüzde bu konuda yapılmış başka çalışmalara da

rastlıyoruz. Yavuz Demirtaş'ın, XVII. yüzyıl İstanbul'unda yaşayan mutasavvıf mûsikîşinaslarla ilgili çalışmasında, İtrî'ye ayırdığı bölümün "Notalı Eserleri" başlığı altında 42 adet; (Demirtaş, 2017) Aytaç Ergen tarafından TRT İstanbul Radyosu arşivinden derlenerek hazırlanan dijital repertuar programında (1A Takımı Bilgisayar Yazılım, 2017) ve 2012 yılında İtrî'nin vefatının 300. yılı anısına yapılan ve bazı makalelerle birlikte yayınlanan bir albüm çalışmasında yer alan İstanbul Devlet Türk Müziği Araştırma ve Uygulama Topluluğu'nun verdiği listede ise İtrî'nin günümüze ulaşan notalı 34 adet eserinin listesine rastlanılmaktadır. (Öksüzöğlü ve Atalay, 2012)

Yukarıda zikredilen tüm bu derleme çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde notalı ve notasız olmak üzere İtrî'ye ait yaklaşık 400 eserin tespit edildiğini görüyoruz. Biz de yukarıda sunduğumuz bu tespitler ışığında, sair araştırmacılar tarafından İtrî'ye ait olduğu kuvvetli bir ittifakla kabul edilen ve notası günümüze ulaşan çeşitli formlarda 38 esere ulaştık. (Güray, 2012);(1A Takımı Bilgisayar Yazılım, 2017) Bu 38 eserden yalnızca *Dilkeş-Hâverân Sabah Salâsı*'nın Hatip Zakirî Hasan Efendi'ye ait olduğu yönünde görüşlere rastladık. (Ezgi, 1933) Fakat daha ziyade araştırdığımız kaynaklarda (Öztuna, 1987);(Şardağ, 1989);(Sezgin, 2000);(Can, 1996);(Uzun, 2013);(Demirtaş, 2017);(Öksüzöğlü ve Atalay, 2012) salâ formundaki bu mezkûr eserin İtrî'ye nispet edilmesi sebebiyle biz de bu salânın muhtemelen kendisine ait olabileceği kanaatine ulaşarak diğer eserleri arasında zikretmeyi uygun gördük.

Aşağıdaki tabloda bestelendikleri makamların alfabetik sıralamasına göre sunduğumuz bu eserlerden 25'inin çeşitli sözlü formlardan, 10'unun çeşitli Türk din mûsikîsi formlarından ve 3'ünün sâz eseri formlarından müteşekkil olduğu görülmektedir:

Tablo 1. İtrî'nin günümüzde notası bulunan eserleri

LÂ-DİNÎ ESERLER					
NO	ESER ADI	MAKAMI	USÛLÜ	FORMU	GÜFTEKÂRI
1	Bileydi dil gibi dilber gam-ı cihân	Acem-Aşîrân	Yürük Semâî	Yürük Semâî	Lâ-edrî
2	Muhabetin dilimi dâğ-dâr eder bir gün	Beyâtî	Çenber	Beste	Lâ-edrî
3	Gamzen ki ola sâkî-i çeşm-i siyeh	Beste-Nigâr	Darb-ı Fetih	Beste	Rezmî
4	Her gördüğü periye gönül müptelâ olur	Büselik	Hafif	Beste	Ahmed Çelebi (Tıflî) / İtrî?
5	Gedâyız (Gedâmız), şâha (bâya) baş eğmez dil-i âgâhımız vardır	Dügâh	Hafif	Beste	Lâ-edrî
6	Câm, la'lindir senin, âyine rûyi enverin	Hisâr	Devr-i Kebîr	Beste	Bâkî
7	Dil-i pür ızdırâbım mevce-i seylâbdır sensiz	Hisâr	Aksak Semâî	Ağır Semâî	Lâ-edrî
8	Sanman ki mugân zâhîde peymâne sunarlar	Hisâr	Aksak Semâî	Ağır Semâî	Fehîm-i Kadîm
9	Nevrûz erişti bağa şarâb istemez misin	Irâk	Aksak Semâî	Ağır Semâî	Lâ-edrî
10	Yâ Rab kime feryâd edeyim yârın elinden	İsfahân	Aksak Semâî	Ağır Semâî	Hâletî
11	Gel ey nesîm-i sabâ, kûy-ı (hatt-ı) yârdan ne haber	İsfahân	Zencîr	Beste	Nâbî
12	Bu ne lebdürür, bu ne âğız, ne güzel gülüşdürür bu	Mâhûr	Muhammes	Beste	Fuzûlî
13	Cihân-ı l'al-gün eden sirişk-i ergûvânımdır	Mâhûr	Aksak Semâî	Ağır Semâî	Lâ-edrî
14	Gülbin-i ayş (ıyş) midemed sâkî-i gül-i zâr kû	Nevâ	Muhtelif Usûller (Nîm-sakîl, Sakîl, Nîm-sakîl, Beste Devr-i Revânî, Remel, Yürük Semâî, Devr-i Kebîr, Ber-efşân, Muhammes, Fer, Nîm-sakîl)	Kâr	Hâfîz-ı Şîrâzî
15	Piyâleler ki o rûhsârî â'l'a der (ter) getirir	Nevâ	Zencîr	Beste	Ahmed Muhtâr Efendi
16	Câm-ı (Cânî) küllâbı ser-i zülfün çeker senden yana	Nikrîz	Muhammes	Beste	Şeyhülislâm Yahyâ Efendi
17	Mecbûr-ı aşkı olduğumu her gören bilir	Nühüft	Aksak Semâî	Ağır Semâî	Hanîf

18	Pây-ı yâre düşmeye ağyardan nevbet (nevbetten) mi var	Pençgâh	Çenber	Beste	Nâbî
19	Hem sohbet-i dildâr ile mesrûr idik evvel	Pençgâh	Fer'	Beste	Lâ-edrî
20	Unutturur gamın (gami) ol kâm-rânı söyletsen (söyletsek)	Rahâtü'l-Ervâh	Zencîr	Beste	III.Mehmed (Adlî)
21	Ne bülbülüz, ne giriftâr-ı reng-i bû oluruz	Râst	Aksak Semâî	Ağır Semâî	Nâbî ?
22	Yine ey rûh-i musavver kafes-i tende misin	Rehâvî	Ber-efşân	Beste	Enverî
23	Bi yâ ke gadde to der	Sâz-kâr	Yürük Semâî	Nakış Beste	Lâ-edrî
24	Der mevc-i perişân-ı mâ fâsıla-i nîst	Segâh	Sengin Semâî	Ağır Semâî	Sâlib-i Tebrizî
25	Tûtî-i mu'cize güyem ne desem lâf değil	Segâh	Yürük Semâî	Yürük Semâî	Nef'î
TÜRK DİN MÜSİKİSİ FORMUNDA ESERLER					
1	Dilkeşhâverân Sabah Salâsı	Dilkeş-Hâverân	Durak Evferi	Salâ	-
2	Sâyesi düşmez yere bir böyle nahl-i Tür'sun	Nühüft	Düyek	Tevşih	Buhûrizâde Itrî
3	N'ola tâcım gibi başında götürsem dâ'im	Pençgâh	Darbeyn (Çenber, Fahte)	Tevşih	I.Ahmed (Ahmedî)
4	Bu şeb hürşid-i evrengî risâlet	Râst	Ağır Sofyân	Tevşih	Lâ-edrî
5	Çün doğup tuttu cihân yüzünün hüsnün güneşi	Râst	Sofyân	Îlâhî	Ömer Rüşenî Dede
6	Mefâtihu'l-Hudâ oldu hilâlin Yâ Rasûlallâh	Râst	Fahte	Tevşih	Hasan Kenzî Efendi
7	N'at-ı Mevlânâ	Râst	Serbest	N'at-ı Şerîf	Hiz. Mevlânâ
8	Mevlevî Âyini	Segâh	Muhtelif Usûller (I. Selâm: Devr-i Revân; II. Selâm: Evfer; III. Selâm: Devr-i Kebîr, Aksak Semâî, Yürük Semâî; IV.Selâm: Evfer)	Mevlevî Âyin-i Şerifi	Hiz. Mevlânâ
9	Salât-ı Ümmiye	Segâh	Muhtelif Usûller (Aksak Semâî, Nîm-evsât, Aksak Semâî)	Salât ü Selâm	-
10	Tekbîr	Segâh	Serbest	Tekbîr	-
SÂZ ESERLERİ					
1	Sâz Eseri	Nühüft	Sakîl	Peşrev	-
2	Sâz Eseri	Nühüft	Aksak Semâî	Sâz Semâî (3 hâneli)	-
3	Sâz Eseri	Râst	Darbeyn (Fireng-i Fer' ve Ber-efşân)	Peşrev (2hâneli)	-

Yukarda da görüldüğü üzere, tabloda yer alan eserler arasında yalnızca Bûselik makamındaki *Her gördüğü periye gönül müptelâ olur* isimli eserin güftesinin Itrî'ye ait olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Nadir Eserler Kütüphanesi arşivinde yer alan anonim bir mecmûada (Anonim, t.y.) ve Mehmet Söylemez'e ait doktora tezinde bu eserin güftekârının "Tıflî Ahmed Çelebi" olduğu bilgileri yer almaktadır. (Söylemez, 2016) Bununla birlikte, Seher Tetik Işık'a ait çalışmada ise eserin güftekârının Itrî olduğuna dikkat çekilirken ayrıca makamının Bûselik olmadığı yönünde görüşlere de atıfta bulunmaktadır. (Tetik Işık, 2013)

Mûsikî Talebeleri

Enderûn-ı Hümâyûn'da mûsikî hocalığı yapan Itrî'nin, yine kendisi gibi birer bestekâr olan ve Enderûn'da eğitim gören talebeleri arasında Ebûbekir Ağa (ö.?) ve Enfî Hasan Ağa'nın (ö. 1724) olduğu kaynaklarda yer almaktadır. (Öztuna, 1990) Bu isimlerin yanı sıra ayrıca, Kilârî İsmail Ağa (ö.?), Mehmed Reşîd Çelebi (ö.?), Edirneli Ebezâde Muslî Çelebi (ö. 1710?), Çarşeb Mustafa Ağa (ö.?), Serhânende Mustafa Ağa (ö. 1690), Küçük Müezzîn (ö. 1717), Tosunzâde (ö.?), Çalâk Ahmed (ö. 1717), Yahya Nazîm (ö. 1727) ve Süleyman Rıfat Efendi (ö.?) gibi isimlerin de Itrî'nin mûsikî tedrisatından geçtikleri ve kendi talebeleriyle yaptıkları meşk sayesinde onun eserlerini Lâle Devri'ne (1718-1730) taşıdıkları, Hekimbaşı Subhizâde Abdülazîz Ârif Efendi (ö. 1783) tarafından 1757'lerde kaleme alınan *Mecmûa-i Letâif* isimli eserindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. (Kılıç, 2013)

“İtrî” ve “Buhûrîzâde” Mahlaslı Diğer Şahıslar

Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin bugünkü kimliğiyle anılmasında, “İtrî” ve “Buhûrîzâde” mahlaslarının rolü hiç şüphesiz çok büyüktür. Kendisi de ayrıca bir şair olan ve şiirlerinde “İtrî” mahlasını kullanan Buhûrîzâde, XVI. ve XVII. yüzyılları kapsayan *Rizâî Tezkîresi*'nde (Seyyid Mehmed Rıza 2010) “İtrî” mahlasıyla zikredilen ve asıl adı Mehmed olan Acem kökenli başka bir şairle karıştırılmış fakat bu eserde adı geçen kişinin Buhûrîzâde Mustafa İtrî olmadığı sonradan tespit edilmiştir. (Güray ve Tokaç, 2012) Bu konuda Rüştü Şardağ şu ifadelerle yer vermektedir: “*Rıza, ‘Acem’ olarak nitelediği bu İtrî'nin asıl adını Mehmed diye niteler. O da büyük İtrî'miz gibi yazı sanatı ustasıdır. Güzel şiirler yazmıştır. Ancak mûsikî ile ilgili olduğu kesin değildir. Buna rağmen bu İtrî'nin şiirlerini, dâhi bestecimizin şiirleri olarak benimseyenler de vardır. Rıza tezkiresindeki İtrî'nin bizim İtrî'miz olmadığı da kesinlikle reddedilemez.*” (Şardağ, 1989)

Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Yazmaları Bölümü'nde 402 numara ile kayıtlı mürettibi meçhul bir güfte mecmûasında, dinî sahadaki eserleriyle “Buhûrîzâde-i Sâni” olarak şöhret bulmuş, günümüze 5 İlahîsi ulaşan ve asıl ismi Abdülkerim Efendi (ö. 1778) olan bir kişiden bahsedilmektedir. (Tokdemir, 2006) Mezkûr mahlası sebebiyle günümüzde Buhûrîzâde Mustafa İtrî ile zaman zaman karıştırılan Abdülkerim Efendi'nin 1767 yılında Eyüp'te bulunan Şah Sultan Tekkesine şeyh olduğu daha sonra ayrıca Kocamustafa Paşa Tekkesi'nde de şeyhlik yaptığı bilinmektedir. Daha ziyade, bir İlahî bestekârı olan Abdülkerim Efendi'nin şiirlerinde ise “Kemterî” mahlasını kullandığı görülmektedir. (Özalp, 2000);(Mehmed Süreyyâ, 1996);(Güray ve Tokaç, 2012)

Evliya Çelebi'nin *Seyhâtnâme*'sinde “sâhib-i beste, üstâd-ı kâmil bir zât-ı şerîf” övgüleriyle “Hânende Buhûrîzâde Hâfız” mahlaslı bir kişiden bahsedilmektedir. (Evliyâ Çelebi, t.y.) Sadeddin Nüzhet Ergun, *Seyhâtnâme*'nin ilk cildinin 1631 senesinde kaleme alındığı gerekçesiyle burada zikredilen kişinin Buhûrîzâde Mustafa İtrî olamayacağını ileri sürmektedir. (Ergun, 1942) Bu konuyla ilgili olarak Yılmaz Öztuna farklı bir yaklaşımda bulunmakta, *Seyhâtnâme*'nin ilk cildinin 1680'li yıllarda Evliya Çelebi tarafından yeniden gözden geçirilip düzenlendiğinden bahsederek, mezkûr kişinin Buhûrîzâde Mustafa İtrî olabileceği gibi hatta İtrî'nin, hünkâr hânendeliği yapmış olma ihtimali bulunan babası dahi olabileceğini vurgulamaktadır.(Öztuna, 1987) *Seyhâtnâme*'nin 1680'lerde yeniden gözden geçirilerek düzenlendiği bilgisi her ne kadar “Hânende Buhûrîzâde Hâfız” mahlasının İtrî'ye atfen kullanılmış olabileceğini gösterse de günümüze ulaşan kaynak ve belgelerde İtrî'nin hâfız olduğuna dair herhangi bir kaydın yer almaması, (Uslu, vd., 2012) bu kişinin Buhûrîzâde Mustafa İtrî olma ihtimalini oldukça zayıflatmaktadır.

Çiçek ve Meyve Yetiştiriciliği

Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin çiçekçilik yaptığı ve meyve yetiştirdiği bilgileri de onun hakkında ihtilafli konulardan biri olarak literatürümüzde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Hatta o kadar ki bu konuda bir kanaate varılması veya tahminde bulunulması, İtrî'nin yaşadığı dönemlerde pek çok tanınmış kişinin “amatör çiçekçi” olmasına dahi dayandırılmaktadır. Bu konunun bir “söylenti”den ibaret olduğunu belirtmesine rağmen, doğru olma ihtimaline de değinen Yılmaz Öztuna'nın şu ifadeleri, günümüzde İtrî hakkında varsayma dayanan birçok bilginin nasıl literatürümüzde yer edindiğini göstermek adına yine oldukça dikkatleri celbedici bir mahiyete sahiptir: “*İtrî'nin çiçekçiliğe, meyveciliğe meraklı olduğu, hatta ‘Mustafabey armudu’ adıyla bir çeşit armut yetiştirdiği, günümüze gelen sözlü söylentiler arasındadır ve herhalde doğrudur. O dönemin pek çok tanınmış kişininin amatör çiçekçi olduğunu biliyoruz*”(Öztuna, 1987) Bu konuyla alakalı olarak kadim kaynaklarda ise herhangi bir bilgi mevcut değildir.

İtrî'nin Kabri

İtrî'nin kabrinin nerede olduğu konusunda literatürümüze ait kaynaklarda muhtelif bilgiler yer almaktadır. İtrî'nin Yenikapı Mevlevîhânesi bahçesinde ve/veya Edirnekapı Mustafa Paşa Dergâhı karşısında medfûn olduğu gibi farklı görüşlere rastlanılmakta olup fakat bu konuda da kesinlik arz edecek bir bilgi elimizde henüz bulunmamaktadır. (Uslu, vd., 2012) Şeyhî Mehmed Efendi *Vekâyiü'l Fudala*'da İtrî'nin Yenikapı Mevlevîhânesi'nde medfûn olduğunu “...bin yüz yigirmi üç târîhinde ‘âlem-i ukbâya hürâm eyleyüp Mevlevîhâne Yenikapusu hâricinde defn olundu...” şeklinde ifade etmektedir. Mehmed Süreyyâ *Sicill-i Osmanî*'de (Mehmed Süreyyâ, 1996), Sadeddin Nüzhet Ergun ise Mehmed Es'ad Efendi'ye ait *Atrâbu'l-Âsâr*'ın “Veled Çelebi” neşrinde İtrî'nin Edirnekapı Mustafa Paşa Dergâhı karşısına defnedildiği bilgilerine yer verildiğini fakat Rauf Yekta Bey'in Yenikapı Mevlevîhânesi'nde İtrî'ye ait olduğu iddia edilen kabirde ona ait olduğunu gösterir bir işaret olmadığını dile getirdiğinden bahsetmektedir. (Ergun, 1942) Edirnekapı Büyük Kabristanı'nın köşesinde, Kocamustafa Paşa Dergâhı civarında İtrî'ye ait olduğu iddia edilen bir mezarın da ona ait olmadığını ve bu mezarda medfûn kişinin “Buhûrcu Yakup” isimli başka bir kişi olduğunu ise yine Rauf Yekta Bey *Tevhîd-i Efkar*'da şu şekilde ifade etmektedir:

“Nihayet, Üsküdârî Hasib'in *Vefâyât-ı Meşâhir* ünvanlı eser-i nâdiri, imdâdımıza yetişip bu mes'ele etrafındaki son şüphelerimizi de halletti...‘Vefât-ı Buhûrcu Ya'kûb, sene 919... Hayf Buhûrcu târihtir’. Şu fıkra vuzuhla gösteriyordu ki orada medfûn olan zât Buhûrcu Yakub nâmında ma'rûf bir san'atkâr olup taşının üzerine buhurdan resmi yapılması da buhurculuktaki şöhretinden neş'et etmiştir. Bu zâtın, İtrî'nin pederi olması ihtimali vehleten

hatıra gelmiş ise de İtrî'nin 1123 senesinde vefatı mazbut bulunmasına nazaran, Buhûrcu Yakub'un İtrî'den tam 204 sene mukaddem irtihal ettiği düşünülünce bu ihtimalin de gayr-ı vârid olduğu anlaşılmalıdır.” (Rauf Yekta, 1922)

SONUÇ

Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde kaleme alınan tarihî kaynaklar, mûsikî literatürü ve günümüzde bu konuda yapılan bazı akademik çalışmalar incelendiğinde, Buhûrîzâde Mustafa İtrî hakkındaki aşağıda yer alan muhtelif bilgilere erişilerek bu bilgilerin hangilerinin kesinlik ifade ettiği, hangilerinin ise birer tahminî yaklaşımdan ibaret olduğu ile ilgili şu sonuçlara varılmıştır:

* İstanbul'da doğduğu kesin olan İtrî'nin kaynaklarda ona hasredilen doğum tarihleri kronolojik olarak (h. 1040) 1630, “1630-1640 arası”, “1640'a doğru” ve (h. 1050) 1640 olarak yer almaktadır. Ayrıca İtrî'nin doğum tarihini “meçhul” olarak zikreden araştırmacılara da rastlanılmaktadır. İtrî'ye hasredilen ölüm tarihleri ise kronolojik olarak (h.1122) 1710, (h.1123) 1711, “(h.1123) 1711 hududunda”, “1711 veya 1712'de”, “(h.1124) 1712 hududunda”, (h.1124) 1712 olarak ifade edilmektedir. Ayrıca kaynaklarda (h.1143) 1730-31 şeklinde ileri sürülen bir ölüm tarihine rastlanılsa da bu bilginin doğru olması mümkün değildir. Tüm çalışmalar ve tarihî kaynaklarda yer alan muhtelif kayıtlar dikkate alındığında İtrî'ye ait en erken doğum tarihinin 1630, günümüze en yakın ölüm tarihinin ise 1712 olduğu görülmektedir. İtrî'nin doğum tarihinin 1630, ölüm tarihinin ise 1712 oldu varsayılacak olduğunda ise IV. Murad (1623-1640), Sultan İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed (1703-1730) olmak üzere toplam yedi padişahın saltanat dönemini idrak ettiği sonucuna varılmaktadır.

* İtrî'nin ailesi ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Mûsikîşinâslığının ailesinden gelmiş olma ihtimali vardır fakat ailesinden herhangi birinin Saray mûsikîşinâslarından olduğu hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. “Buhûrîzâde” unvanını, ailesinin iştiğal olduğu iş sebebiyle almış olması muhtemel görülmektedir. Çocukları hakkında da herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Bazı güfte mecmualarında İtrî'ye ait bestelerin yanında “İtrîzâde” unvanlı bir şahsın kaydedildiği görülmektedir. İtrîzâde, İtrî'nin oğlu olabileceği gibi ayrıca kendisinin bir bestekâr olma ihtimali de bulunmaktadır.

* İtrî'nin tahsili ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sübyan mektebindeki tahsilini tamamladıktan sonra bir süre medreseye devam etmiş olabileceği tahminî bir yaklaşım olup medrese icazetine dair kesin bir bilgiye henüz rastlanılmamaktadır. Nüfuzlu bir aileden geldiği ve bu sebeple Enderûn'da eğitim aldığı yönündeki görüşleri de bugün ispatlayacak bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Tüm bu ihtimallerin yanı sıra Mevlevîhâne'den veya aile çevresindeki kişilerden eğitim almış olması da muhtemel kabul edilmektedir. Kayıtlarda “müderriş” veya “molla” gibi unvanlarla anılmayan İtrî'nin Küçük İmam Mehmed Çelebi (ö. 1674), Hâfız Post (Tanburî Mehmed Efendi / ö. 1694), Kasımpaşalı Koca Osman (ö. 1660?) başta olmak üzere Saray çevresinden birçok önemli ismin tedrisatından geçtiği kabul görmektedir.

* Dönemin en büyük mûsikîşinâslarından müteşekkil mûsikî çevresine ise IV. Mehmed'in kendisine hâmilik yaptığı dönemlerde katıldığı tarihî kaynaklarda kaydedilmiştir. İtrî'nin Saray bünyesinde düzenlenen çeşitli meşk meclislerinde tanıştığı devlet adamı, âlim, bestekâr, sâzende, hânende ve şair şahsiyetler arasında Hâfız Post (Tanburî Mehmed Efendi / ö. 1694), Küçük İmam Mehmed Çelebi (ö. 1674), Kasımpaşalı Koca Osman (ö. 1660?), Çömlekçizâde Receb (ö. 1692), Solakzâde Miskâlî Mehmed Çelebi (ö. ?), Taşçızâde Recep (ö. 1690), Nasuhasazâde Ömer (ö. 1666), Zurnazen Mustafa Paşa (ö. 1666), Osman Paşa (ö. ?), Ali Paşa (ö. ?), Edirneli İbrahim Efendi (ö. ?), Benli Hasan Ağa (ö. 1662), Vâhid Mahtûmî (ö. ?), Şeştârî Murad Ağa (ö. 1673), Âhenî Mehmed Çelebi (ö. 1700), Neyzen Dervîş Fenni (ö.?), Yahya Nazîm (ö. 1727), Hâfız İbrâhim (saray imamı / ö. 1691), Ali Ufkî Bey (ö. 1675?), Müneccimbaşı Ahmed Dede (ö. 1702) gibi isimlerin yer aldığı kesindir. Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin ayrıca Kırım Hânı I. Selim Giray'ın (ö. 1704) mûsikî meclislerine katıldığı da yine tarihî kaynaklarda yer almaktadır.

* Buhûrîzâde'nin Saray'da hânende ve serhânende vazifelerinde bulunduğu arşiv belgelerince kesindir. Her ne kadar sâzende olması da muhtemel görünen İtrî'nin bir sâzende olarak resmî manada Saray'da vazife yaptığına dair bir bilgi ise elimizde henüz mevcut değildir. Enderûn ve Harem-i Hümayûn'da mûsikî hocalığı vazifelerinde bulunduğu tarihî belgelerle kesinlik kazanmış İtrî'nin ayrıca esirciler kethüdâlığı, Saray kâtipliği, nedimlik ve müteferrikalık vazifelerinde de bulunduğu muhakkaktır.

* Bir Mevlevî müntesibi olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmayan İtrî'nin, her Mevlevî âyîninin başında icrâ edilen *Râst N'at-ı Mevlâna*'sı ve *Segâh Mevlevî Âyîn*'i, onun bu tarikatın yalnızca bir muhibbi olmasının yanı sıra intisâbına da delil olarak sunulmaktadır.

* İtrî'nin hâfız ve hacı olduğuna dair bir kesin bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

* İyi derecede bir hattat olan Buhûrîzâde'nin özellikle nesih ve ta'lik hatlarında çok mâhir olduğu muhakkaktır.

* İtrî, güçlü bir bestekâr olduğu kadar aynı zamanda birçok manzum eseri günümüze ulaşmış iyi bir şair ve güftekârdır.

* Bazı tarihî kaynaklarda bir de dîvân tertip ettiği zikredilen Itrî'nin, maalesef mezkûr dîvânı henüz bulunmamıştır. Bunun yanı sıra, iç kapağında “Mecmûa-ı Eş'âr” şeklinde dercedilmiş bir başlık bulunan ve Itrî'nin kendi hattıyla kaleme aldığı, “karma konulardan müteşekkil” bir külliyyât eseri ya da “Mecmûatü'r-Resâil” türünde bir “risâleler mecmûası” olan bir eseri mevcuttur. Bir doktora tezi çalışması olarak günümüz Türkçesine çeviri-yazı yöntemiyle aktarılan bu mecmûanın, kayıp olduğu öne sürülen dîvân olması da muhtemel görünmektedir.

* Güçlü ve velûd bir bestekâr olan Itrî'nin ayrıca mûsikî nazariyatına da oldukça vakıf bir mûsikîşinâs olduğu kesindir.

* Bazı tarihî kaynaklarda “1000'den fazla”, “2000'den fazla” şeklinde besteleri bulunduğu zikredilen Itrî'nin, günümüzde yapılan ilmî tetkikler neticesinde notalı ve notasız olmak üzere yaklaşık 400 civarında eserine rastlanılmaktadır. Mûsikî literatüründe ise günümüzde notası mevcut eserlerinin sayısı, çeşitli arşivler göz önünde bulundurulmak suretiyle en az 24, en fazla 42 olarak verilmektedir. *Dilkeş-Hâverân Sabah Salâsı*'nın bestesinin Hatip Zakirî Hasan Efendi'ye ve *Her gördüğü periye gönül müptelâ olur* isimli eserin güftesinin Tıflî Ahmed Çelebi'ye ait olduğu yönünde ihtilafli görüşler bulunmakla birlikte, mezkûr bu iki eser de dahil olmak üzere 25'i çeşitli sözlü formlarda, 10'u çeşitli Türk din mûsikîsi formlarında ve 3'ü sâz eseri formunda notası günümüze ulaşan Itrî'ye ait 38 eser tarafımızdan tespit edilmiştir.

* Itrî'nin mûsikî talebeleri arasında Ebûbekir Ağa (ö.?) ve Enfî Hasan Ağa'nın (ö. 1724), Kilârî İsmail Ağa (ö.?), Mehmed Reşîd Çelebi (ö.?), Edirneli Ebezâde Muslî Çelebi (ö. 1710?), Çârşeb Mustafa Ağa (ö.?), Serhânende Mustafa Ağa (ö. 1690), Küçük Müezzîn (ö. 1717), Tosunzâde (ö.?), Çalâk Ahmed (ö. 1717), Yahya Nazîm (ö. 1727) ve Süleyman Rıfat Efendi (ö.?) gibi isimlerin yer aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

* *Rızâî Tezkîresi*'nde “Itrî” mahlasıyla zikredilen ve asıl adı Mehmed olan Acem kökenli bir şair;

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin Bağdat Köşkü Yazmaları Bölümü'nde 402 numara ile kayıtlı mürettibi meçhul bir güfte mecmûasında “Buhûrîzâde-i Sâni” olarak şöhret bulduğu zikredilen, asıl ismi Abdülkerim Efendi (ö. 1778), mahlası “Kemterî” olan bir mûsikîşinâs;

Seyhâtnâme'de “sâhib-i beste, üstâd-ı kâmil bir zât-ı şerîf” övgüleriyle zikredilen “Hânende Buhûrîzâde Hâfız” mahlaslı bir diğer şahıs olmak üzere toplam üç kişinin Buhûrîzâde Mustafa Itrî ile zaman zaman karıştırıldığı görülmektedir.

* Buhûrîzâde Mustafa Itrî hakkında mûsikî literatürüne konu olan her ayrıntının ele alınarak değerlendirmesi maksadıyla bu çalışmada yer verdiğimiz “çiçek ve meyve yetiştiricisi olarak Itrî”, “amatör çiçekçi Itrî” ve “Mustafabey armudu yetiştiricisi Itrî” şeklinde kendisine hasredilen bu vasıflarla alakalı hiçbir bilginin kaynaklarda yer almadığı ve bu bilgilerin tahminî birer yaklaşımdan ibaret olduğu muhakkaktır.

* Itrî'nin kabrinin nerede olduğu konusunda da bazı muhtelif görüşler bulunmaktadır. Fakat bu konuda da kesinlik arz edecek bir bilgi elimizde henüz bulunmamaktadır.

Öneriler

Elimizde mevcut olan tarihî birtakım kaynaklar, mûsikî literatürü ve günümüzde hazırlanmış birçok akademik çalışma incelendiğinde, Buhûrîzâde Mustafa Itrî hakkında yer alan bilgilerin neredeyse tamamı muhtelif, mükerrer ve bir o kadar da dağınık şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kendisi hakkında ise günümüzde, 2022'de doktora tezi olarak tamamlanan “*Buhûrîzâde Mustafâ Itrî'nin Mecmûa-ı Eş'âr İsimli Güfte Mecmuası (İnceleme-Metin)*” isimli çalışma (Tüysüz, 2021) altında sunulan bilgiler dışında güncel bilgilere ulaşılamadığı görülmektedir. Bu çalışmada derlenen mezkûr konuların, Itrî hakkında yeni ve kesinlik kazanmış bilgiler tespit edilinceye kadar akademik çalışmalarda mükerrer şekilde ele alınması, kanaatimizce ilmî açıdan uygun görülmemektedir.

KAYNAKÇA

1A Takımı Bilgisayar Yazılım. (2017). *Notam*.

Akdoğu, O. (1996). *Türk Müziği'nde Türler ve Biçimler*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Anonim, (t.y.). *Güfte Mecmûası*.

Bardakçı, M. (2011). “Hâfız Post'un Kayıp Bilinen Elyazması Güfte Mecmûası”, *Atlas*, (Ocak Sayısı):90-92.

Behar, C. (2017). *Şeyhülislâm'ın Müziği 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Musikisi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Atrabü'l-Âsâr'ı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Can, H. (1996). “Dinî Türk Mûsikîsi Lügatı”, *Mûsikî Mecmuası*, 19(218-219):56-57.

CDA, Osmanlı Arşivi, (t.y.-a.). *Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Evrakları*.

CDA, Osmanlı Arşivi, (t.y.-b.). *İbnü'l-Emin Tasnîfi*.

CDA, Osmanlı Arşivi, (t.y.-c.). *İbnü'l-Emin Tasnîfi*.

Demirtaş, Y. (2017). *XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Mutasavvıf Mûsikîşinâsı*, Hiperyayın Yayıncılık, İstanbul.

Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle) Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara.

Dimitri Kantemir. (2001). *Kitâbu İlmi'l-Mûsikî alâ Vechi'l-Hurûfât*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Durmuş, İ. (2006). "Nazîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (32):455-56, İstanbul.

Ergun, S. N. (1942). *Türk Musikisi Antolojisi- Dinî Eserler C. 1.*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul.

Erguner, S. (1990). "Kutb-ı Nâyî Osman Dede ve Rabt-ı Ta'bîrât-ı Mûsikî", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Evliyâ Çelebi. (1996). *Seyahâtnâme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ezgi, S. (1933). *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi C. 1.*, İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Tasnif Heyeti Neşriyatları İstanbul.

Güler, K. (2010). "Buhûrî-zâde Mustafa İtrî ve Yetiştirdiği Çevre", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (5):163-171.

Güray, C. (2012). *Bin Yılın Mirası Makamı Var Eden Döngü Edvar Geleneği*, Pan Yayıncılık, İstanbul.

Güray, C. & Tokaç, M. S. (2012). "XVII. Yüzyıl Osmanlı Müzik Geleneği ve Buhûrîzâde Mustafa Efendi (İtrî)" (Ed. Yüce Gümüş), *Vefatının 300. Yılı Anısına Buhûrîzâde Mustafa Efendi (İtrî)*, ss. 30-43, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Harmancı, A. B. (2013). "Bestekâr İtrî: Na't-ı Mevlânâ ve Segâh Mevlevî Âyîni'nin Makam, Beste ve Usûl Açısından Değeri" (Ed. Mustafa İsmet Uzun), *Mûsikî Dünyamızın Dâvûdu Buhûrîzâde Mustafa İtrî*, ss. 67-90, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.

İsmail Belig. (1999). *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübde-i'l-Eş'âr*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi, Ankara.

Karadeniz, E. (1978). "Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi", *Türk Kültürü Dergisi*, (194):44-53.

Kılıç, E. (2013). "Mecmûa-yı Letâif fi Sandukati'l-Me'ârif (Metin ve Değerlendirme)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koca F. & Turabi A. H. (2017). "Türk Din Mûsikîsi" (Ed. Ahmet Hakkı Turabi), *Türk Din Mûsikîsi Formları*, ss. 71-106, Grafiker Yayınları, Ankara.

Kolukırık, K. (2010). "Abdülkâdir Merâğî'nin Hayatı, Kişiliği ve Mûsikî Yönü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1):227-52.

Mehmed Es'ad Efendi. (t.y.). *Atrâbü'l-Âsâr fî Tezkireti 'Urefâi'l-Edvâr*.

Mehmed Süreyyâ. (1996). *Sicill-i Osmanî Cilt 3*, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Mert, T. (2013). "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Buhûrîzâde Mustafa Çelebi" (Ed. Mustafa İsmet Uzun), *Mûsikî Dünyamızın Dâvûdu Buhûrîzâde Mustafa İtrî*, ss. 47-62, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.

Mesnevîhân Tefik. (t.y.). *Mecmûatü't-Terâcim*.

Mustafa Safâyî Efendi. (t.y.). *Tezkire-i Safâyî*.

Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin. (1928). *Tuhfe-i Hattâtîn*, Devlet Matbaası, İstanbul.

Öksüzöğlü, O. & Atalay, Ü. (2012). "İtrî'nin Eserlerinin Usûl Analizleri" (Ed. Yüce Gümüş), *Vefatının 300. Yılı Anısına Buhûrîzâde Mustafa Efendi (İtrî)*, ss. 44-49, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Özalp, M. N. (2000). *Türk Mûsikîsi Tarihi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Özcan, N. (1996). "Gulâm Şâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (14):186-87, İstanbul

Özcan, N. (2013). "Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi" (Ed. Mustafa İsmet Uzun), *Mûsikî Dünyamızın Dâvûdu Buhûrîzâde Mustafa İtrî*, ss. 35-46, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.

Öztuna, Y. (1987). *İtrî-Türk Büyükleri Dizisi 38*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Rauf Yekta. (1922). *Tevhîd-i Efkâr*.

- Rauf Yekta. (1934). "İtrî", *Türk Mûsikîsi Klasiklerinden Mevlevî Âyînleri*, VII (vii,viii), İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı Feniks Matbaası, İstanbul.
- Salgar, F. (1982). "İtrî", *KÖK Aylık Fikir ve Mûsikî Dergisi*, 2:54-56.
- Sâlim Efendi. (2005). *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, Atatürk Kültür Merkezi Yayinevi, Ankara.
- Saraç, M. A. Y. (2005). "Muamma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (30):322-23, İstanbul.
- Seyyid Mehmed Rıza. (2010). *Rızâî Tezkîresi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sezgin, B. S. (2000). *Dînî Mûsikî Ders Notları*.
- Söylemez, M. (2016). "Türk Musikisinde Hâfız Post", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Şardağ, R. (1989). *Mustafa İtrî Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şeyhî Mehmed Efendi. (1989). *Vekâyiü'l Fudala II-III.*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tetik Işık, S. (2013). "İtrî'nin Edebiyattaki Yeri", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1):93-140.
- Tıraşçı, M. (2015). *İlahiyat Fakülteleri İçin Dînî Mûsikî Ders Notları*, Dört Mevsim Yayıncılık, İstanbul.
- Tokdemir, H. (2006). "18. Y.Y.'da Yazıldığı Tahmin Edilen Bir El Yazması Mecmuadaki Dinî Musiki Güfteleri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Torun, M. (2012). "Nevâ Kâr ve Segâh Mevlevî Âyîni Hakkında Düşünceler" (Ed. Yüce Gümüş), *Vefatının 300. Yılı Anısına Buhûrîzâde Mustafa Efendi (İtrî)*, ss. 50-72, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tüysüz, F. (2021). "Buhûrîzâde Mustafâ İtrî' nin Mecmûa-ı Eş'âr İsimli Güfte Mecmuası (İnceleme-Metin)", Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Uslu, R. (2012). "İtrî'nin Oğlu da Bestekar mıydı?" *İtrî Sempozyumu*, 10 Mart 2012, (Editör. Neşredilmemiş Bildiri) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü, İstanbul.
- Uslu, R. (2013). "İtrî Bestelerinin Listelenmesi Üzerine Bir Deneme" (Ed. Mustafa İsmet Uzun), *Mûsikî Dünyamızın Dâvûdu Buhûrîzâde Mustafa İtrî*, ss. 109-139, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Uslu, R. (2014). "Türk Klasik Musikisi'nin En Büyük Bestekarı Buhurizade İtrî", *Yeni Türkiye Dergisi Türk Mûsikîsi Özel Sayısı*, (57):419-428, Ankara
- Uslu, R.; Doğrusöz, N. & Tan, A. (2012). *İtrî İzleri*, Balat Yayınları, İstanbul.
- Uzun, M. İ. (2013). "İtrî Bestelerinin Notaları Hakkında" (Ed. Mustafa İsmet Uzun), *Mûsikî Dünyamızın Dâvûdu Buhûrîzâde Mustafa İtrî*, ss. 140-264, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977). "Osmanlı Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", *Bellekten*, 41(161):79-114.
- Yahya Kaçar, G. (2013). "İtrî'nin Bestelerinde Terennüm ve Müzikal Analizleri", *Kadem* (12-13):38-39.